

ਸਲਾਹੀਯਤ
صلاحیت
Salahiyat

ਵੰਡ
ਮਹਿਮਾਨ ਸੰਪਾਦਕ: ਡਾ. ਕਮਲੇਸ਼ ਮੋਹਨ
ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ
ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਸਰੋਤ: ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ "ਕਮਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੀ-III ਐਕੀਲਿਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
PUNJABI LIBRARY

ਏ ਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ-ਆਈ-ਪਾਕ!
ਜ਼ਰੇ ਤੇਰੇ ਹੈਂ ਆਜ ਸਿਤਾਰੋਂ ਸੇ ਤਾਬਨਾਕ
ਰੌਸ਼ਨ ਹੈ ਕਹਿਕਸ਼ਾਂ ਸੇ ਕਹਿਣ ਆਜ ਤੇਰੀ ਖ਼ਾਕ
ਤੰਦੀ-ਏ-ਹਾਸਦਾਂ ਪੈ ਘਾਲਿਬ ਹੈ ਤੇਰਾ ਸਿਵਾਕ
ਦਮਨ ਵੇ ਸੀਲ ਗਿਆ ਹੈ ਜੇ ਥਾਂ ਮੁੱਦਤੋਂ ਸੇ ਚਾਕ
ਆਏ ਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ-ਆਈ-ਪਾਕ!

ਆਬ ਆਪਣੇ ਆਜ਼ਮ ਕੇ ਹੈ ਨਿਆਂ ਰਸਤਾ ਪਸੰਦ
ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਹੈ ਅਜ ਜ਼ਮਾਨੇ ਮੈਂ ਸਾਰ ਬੁਲੰਦ
ਪੋਹਨਚਾ ਸਕੇ ਗਾ ਇਸ ਕੇ ਨਾ ਕੋਈ ਭੀ ਆਬ ਗਾਜ਼ਾਨਦ
ਆਪਣਾ ਆਲਮ ਹੈ ਚੰਦ ਸਿਤਾਰੋਂ ਸੇ ਭੀ ਬੁਲੰਦ
ਆਬ ਹਮ ਕੇ ਦੇਖਤੇ ਹੈਂ ਅਤਾਰਾਦ ਹੋਣ ਯਾਂ ਸਾਮਾਕ
ਆਏ ਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ-ਆਈ-ਪਾਕ!

ਉਤਰਾ ਹੈ ਇਮਤਿਹਾਨ ਮੈਂ ਵਤਨ ਆਜ ਕਾਮਯਾਬ
ਆਬ ਹੁਰੀਅਤ ਕਿ ਜ਼ੁਲਫ ਨਹੀਂ ਮਹਵ-ਏ-ਪੈਚ-ਓ-ਤਾਬ
ਦੌਲਤ ਹੈ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਕਿ ਬੀ ਹੱਦ-ਓ-ਬੀ ਹਿਸਾਬ
ਹੋਣ ਗੇ ਹਮ ਆਪ ਮੁਲਕ ਕਿ ਦੌਲਤ ਸੇ ਫ਼ੈਜ਼ ਯੱਭ
ਮਾਘਰਿਬ ਸੇ ਹਮ ਕੇ ਖ਼ੌਫ਼ ਨਾ ਮਸ਼ਰਿਕ ਸੇ ਹਮ ਕੇ ਬਾਕ
ਆਏ ਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ-ਆਈ-ਪਾਕ!

ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਕਾ ਆਜ ਬਦਲਣੇ ਲੱਗਾ ਨਿਜ਼ਾਮ
ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਮੈਂ ਅਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕੋਈ ਗੁਲਾਮ

ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਹੈ ਰਾਹ-ਏ-ਤਰੱਕੀ ਪੈ ਤੇਜ਼ ਗਮ
ਆਜ਼ਾਦ, ਬਾਮੁਰਾਦ ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ ਸ਼ਾਦ ਕਾਮ
ਆਬ ਇਤਰ ਬੇਜ਼ ਹੈਂ ਜੇ ਹਵਾਏਂ ਥੀਨ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਕ
ਆਏ ਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ-ਆਈ-ਪਾਕ!
ਜ਼ਰੇ ਤੇਰੇ ਹੈਂ ਆਜ ਸਿਤਾਰੋਂ ਸੇ ਤਾਬਨਾਕ
ਰੋਸ਼ਨ ਹੈ ਕਹਿਕਸ਼ਾਂ ਸੇ ਕਹਿਣ ਆਜ ਤੇਰੀ ਖ਼ਾਕ
ਆਏ ਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ-ਆਈ-ਪਾਕ!

ਜਗਨਾਥ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਪ੍ਰੋ

ਆਜ਼ਾਦ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਦਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੀਆਂਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਈਸਾ ਖੇਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ 1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤਿਲੋਕ ਚੰਦ ਮਹਿਰੂਮ ਤੋਂ ਉਰਦੂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ - ਉਹ ਸਯਦ ਹਾਸ਼ਿਮ ਰਜ਼ਾ, ਸਈਦ ਮੋਈਨੁਦੀਨ ਜਾਫਰੀ_ਉਲ_ਚਿਸ਼ਤੀ, ਸ਼ਬੀਰ ਹਸਨ ਖ਼ਾਨ (ਜੋਸ਼ ਮਲੀਹਾਬਾਦੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀ ਸੀ।) ਖੁਦ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਾਇਰ - ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਗਾਲਿਬ ਰਾਹੀਂ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਸ਼ਾਇਰਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਫੀਜ਼ ਜਲੰਧਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹਮਾਰਾ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਕਾਂਤਾ ਕਪੂਰ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ

(ਸਵਰਗੀ ਸ਼ੰਨੀ ਰਾਣੀ ਮਲਹੋਤਰਾ ਅਤੇ ਸਵਰਗੀ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ

ਮਲਹੋਤਰਾ)

ਸਵਰਗੀ ਪੇਅਰੇ ਲਾਲ ਮਲਹੋਤਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ੰਨੀ ਰਾਣੀ ਡਿੱਗਾਂਵਾਲਾ ਪਿੰਡ, ਸਰਗੋਧਾ, ਪੰਜਾਬ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੰਨੀ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਣਜਾਣ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ।

ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈ

ਜੂਨ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-6

1	ਮਹਿਮਾਨ ਸੰਪਾਦਕੀ:	8
	ਕਮਲੇਸ਼ ਮੋਹਨ ਨੇ ਪ੍ਰੋ	
2.	ਮੇਰੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਫੇਰੀ:	12
	ਰੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਛਿੱਬਰ	
3.	ਮੈਂ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ: ਦਵਾਰਕਾ ਦੀ ਟੇਲ ਆਫ਼ ਰੈਜ਼ੀਲੈਂਸ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਚੰਗੀ:.....	20
	ਸੁਧੀਰ ਮਲਿਕ	
4.	ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ:	26
	ਹਰਬੰਸ ਮੁਖੀਆ	
5.	ਮੇਰਾ ਉਖੜਿਆ ਗੁਆਂਢੀ (ਮਰਿਆ ਉਜਰੀਆ ਗਵਾਂਡੀ):.....	32
	ਸੰਜੀਵਨ ਨਾਟਕਕਰਮੀ	
6.	ਜਿਨਾਹ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰੀ ਦਾ ਪੱਤਰ: ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਨਾ	
	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ:	39
	ਰਜ਼ਾ ਨਈਮ	
7.	ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨਾਇਕ: ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਣ:.....	42
	ਕੰਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ	
8.	ਵੰਡ ਦਾ ਦੁੱਖ: ਘਰ ਪਰਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ:.....	47
	ਨਸੀਮਾ ਜ਼ਾਹਿਦ	
9.	ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰਸਾ:	67
10.	ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯੋਗਦਾਨ:	68
11.	ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ:	69
12.	ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ:.....	70
13.	ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਗਦੇ ਧੰਦੇ ਬੋਲ:.....	71
14.	ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਲੋਕ:.....	72
15.	ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ:	75

16. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਮਵਰ ਪਰਿਵਾਰ:	78
17. ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ.....	82
18. ਇਤਿਹਾਸਕ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ:.....	84
19. ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ:	87
21. ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ:	94
22. ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮ:	98

ਮਹਿਮਾਨ ਸੰਪਾਦਕ:

ਡਾ. ਕਮਲੇਸ਼ ਮੇਹਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਕਈ ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: ਕਾਲੋਨੀਅਲ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ (ਆਕਾਰ 2016, ਰੂਟਲੇਡਜ਼, 2023 ਦੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ), ਨੇਸ਼ਵਰੀ ਭਾਰਤ।, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਐਡੀਸ਼ਨ, 2013, ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ, NBT ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ), ਲਿੰਗ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ: ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਪਛਾਣਾਂ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ (ਆਕਾਰ 2006, ਛੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮੁੜ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ), ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾੜਕੂ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, 1919-1935 (ਮਨੋਹਰ 1985, ਨਵਾਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਰੂਟਲੇਜ਼, ਆਗਾਮੀ), ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ: ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਪਰਸਪੈਕਟਿਵ ਐਡੀਸ਼ਨ. (ਰੂਟਲੇਜ਼, ਆਗਾਮੀ) ਫੈਲੋਸ਼ਿਪਸ: ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਐਡਵਾਂਸ ਸਟੱਡੀ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਉਂਸਿਲ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ (1996), ਚੁਣੇ ਗਏ ਸੀਨੀਅਰ ਐਸੋਸੀਏਟ ਮੈਂਬਰ, ਸੇਂਟ ਐਂਟਨੀਜ਼ ਕਾਲਜ।, ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ. ਚਾਰਲਸ ਵੈਲੇਸ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ (1998) ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਮੇਸਨ ਡੀ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਡੇ ਲ' ਹੋਮ, ਪੈਰਿਸ (1998, 2002) ਦੇ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ। ਮੈਂਬਰ, ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਾਇੰਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਅਤੇ ਇੰਡੀਅਨ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਸਾਇੰਸ (ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ) ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਬੋਰਡ 'ਤੇ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ 'ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹਿਲਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ, ਮੈਂਬਰ ਮਹਿਲਾ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪ੍ਰਧਾਨ - ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ ਸੁਸਾਇਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ। ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪਸ.

ਸੰਪਾਦਕੀ: ਵੰਡ 'ਤੇ

ਕਮਲੇਸ਼ ਮੋਹਨ ਨੇ ਪ੍ਰੋ

ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਾ ਇਸ ਦੇ ਉਭਰ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਮਾਪਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫੋਕਸ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੁਆਰਾ ਖੋਜਿਆ ਗਿਆ ਖੇਤਰ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਬੇਹੁਦਾ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਕਤਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਚੀ ਗਈ ਹਿੰਸਾ, ਫਿਰਕੂ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਗਵਾ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਅਤੇ ਵਸੂਲੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ. ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੰਟੋ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲਾਲ ਜ਼ਾਕਿਰ, ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਵਲਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਰਦਨਾਕ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਚਲਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਛੱਡੇ ਹਨ।

ਫੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫੈਜ਼ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਬੇਤੁਕੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਡੀਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਵੇਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਦੁਬਿਧਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਸਤੀਸ਼ ਗੁਜਰਾਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਲਚਕੀਲੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਜੋਂ ਨਵੇਂ ਥੀਮਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਵੰਡ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਬਾਰੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਡੀਕੋਡ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀਆਂ

ਰੰਗੀਨ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਲਈ, ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਾਫੀਨਾਮਾ (ਮੁਆਫੀ ਦਾ ਐਕਟ) ਇਲਾਜ ਲਈ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਲਈ ਤਰਜੀਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ 77 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਖਾੜ ਦੇ ਸਦਮੇ ਅਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਯਾਦਾਂ ਘੱਟ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਕਸਰ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਤੰਤੂ-ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿ ਸੂਫੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪਕਵਾਨ, ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਫਲਦਾਇਕ ਅਤੇ ਉਰਜਾਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ। ਇਲਾਜ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ, ਮੇਰਾ ਯਤਨ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਹਮਦਰਦੀ, ਲਚਕੀਲੇਪਣ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ, ਆਪਸੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਬੰਧਨ ਲਈ ਸਾਂਝੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਿੰਟ ਸਪੇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ, ਜਰਨਲ ਸਾਲਾਹਿਤੀਨ ਦੇ ਬਾਨੀ-ਸੰਪਾਦਕ ਦੁਆਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅਸੀਂ ਸਿਆਸੀ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤੇਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇਪਣ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਪੁਲਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਮੁੱਚੀ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਣਜੀਤ ਗੁਹਾ ਦੇ ਖੇਡ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਸਮੇਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਅਤੇ 'ਸਬਾਲਟਰਨ' ਲਈ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

ਮੌਜੂਦਾ ਮੁੱਦਾ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਟੇਪਿਸਟਰੀ ਹੈ: ਰੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ 2022 ਵਿੱਚ ਕਟਾਸਰਾਜ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫੇਰੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ। ਰੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਛਿੱਬਰ ਆਪਣੇ ਨੱਬੇ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੈ; ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਆਹਲਾ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਗੁਜਰਾਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ। ਹਰਬੰਸ ਮੁਖੀਆ ਦੁਆਰਾ; ਰਾਜ-ਸਰਹਦੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੁਧੀਰ-ਮਲਿਕ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ; ਸੰਤੋਸ਼ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੇਰਾ ਉਜਾੜਿਆ ਗੁਆਂਢੀ' (ਮੇਰਾ ਉਖਾੜਿਆ ਗੁਆਂਢੀ), ਸੰਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨਾਟਕਰਮੀ ਦੁਆਰਾ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਜਾ ਨਈਮ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦੀ ਉਰਦੂ ਲਘੂ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਦੋ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਬਤੂਲ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਰਣ-ਟੋਬਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਕੌਮੀਅਤ ਬਾਰੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਨਸੀਮਾ ਜ਼ਾਹਿਦ ਦੀ, 'ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਦੁੱਖ' ਨੇ ਉਜਾੜ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਉਖਾੜੇ ਹੋਏ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਸਾਲਾਹਿਤੀਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਕ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਮੈਂ ਪ੍ਰੋ. ਅਰੁਣ ਗਰੋਵਰ, ਸਾਬਕਾ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਮੇਰੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਰੀਨਾ ਛਿੱਬਰ ਵਰਮਾ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਤੇਸ਼ੀ ਹੈ

ਮੇਰੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਫੇਰੀ

ਰੀਨਾ ਛਿੱਬਰ ਵਰਮਾ

ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਅਨੁਭਵ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪਸੰਦ ਆਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਰੀਨਾ ਛਿੱਬਰ ਵਰਮਾ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਤੇਸ਼ੀ ਹਾਂ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਛਿੱਬਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਸਨ; ਉਹ 1939 ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਵਧੀਆ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ, ਇਹ ਘਰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲੇ। ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਚੰਦਰ ਪ੍ਰਭਾ ਨੇ 1935 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੂਮੈਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੀ.ਏ. ਅਤੇ ਬੀ.ਟੀ. ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ 1937 ਵਿੱਚ।

ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਰਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਭੈਣਾਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਜਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਮੈਂ 15 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਯਾਦ ਹੈ।

ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਗੁਆਂਢੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਖੇਡਦੇ ਸੀ; ਮੇਰੀ ਗਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਗਲੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਡੀਏਵੀ ਕਾਲਜ ਰੋਡ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਕੇ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਢੱਕਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਲਾਈਟਾਂ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਬਦਲਾਅ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸੜਕ ਸਾਰੀਆਂ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕਤਾਰਬੱਧ ਹੈ; ਔਰਤਾਂ ਸਮੇਤ ਲੋਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਕੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ; ਇੱਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਮੀਡੀਆ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਮਰਾਨ ਵਿਲੀਅਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਰੀਨਾ

ਅਸੀਂ ਪਿਕਨਿਕ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਯਾਦ ਹਨ, ਰਾਵਲ ਵਾਟਰ ਫਾਲ ਜੋ ਹੁਣ ਇੱਕ ਡੈਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਟੋਪੀ ਰੱਖ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹਰਿਆਲੀ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਨਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਰਿਜੋਰਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੈਕਸਲਾ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਇੱਕ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਰਾਮਕੁੰਡ ਵਰਗੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਹਰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕੇਹਮੂਰੀ ਹਿੱਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ

ਮੁਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਦੇਵ ਸਮਾਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ।

ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗ੍ਰਾਮੋਫੋਨ ਵੀ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉੱਘੇ ਲੇਖਕਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੈਗੋਰ, ਸ਼ਰਤ ਚੰਦਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਜਿਵੇਂ ਇਲਸਟ੍ਰੇਟਿਡ। ਹਫਤਾਵਾਰੀ, ਫਿਲਮ ਇੰਡੀਆ, ਰੀਡਰਜ਼ ਡਾਇਜੈਸਟ ਅਤੇ ਮਨੋਰਮਾ ਨਿਯਮਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਵਧੇਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੋਚ ਵਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯੂ.ਕੇ ਤੋਂ ਦਸ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਸੈੱਟ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ 1942 ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲੀ ਗਈ

ਫਰਵਰੀ ਮਾਰਚ 1947 ਵਿਚ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਦੰਗੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਗਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਡਿਊਟੀ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ। ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਮੇਜਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਫਤੇ ਲਈ ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਠੀਕ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਜਾ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਮੁਰੀ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਲਈ ਸੋਲਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਮਾਪੇ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ।

ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ (ਜਨਮ ਸਥਾਨ)

ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਗਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਵਿੱਤ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣਾ ਪਿਆ। ਉਸਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚਤ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ; ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਮੈਂ 1946 ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1957 ਵਿੱਚ ਬੀ.ਐੱਡ ਕੀਤੀ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ਤਾਂ ਨਾਲ ਨੱਚਦੇ ਹੋਏ

ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1965 ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ; ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਰੱਦ ਕਰਨੀ ਪਈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ 1953 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚਾਲੇ ਖੇਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਮੈਚ ਲਈ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਐਂਟਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਜੀਜਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦੋਸਤ ਸਨ, ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਗਏ, ਸਵੇਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸੀ

2020 ਵਿੱਚ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਾਦ ਹੈਦਰ, ਪੰਜਾਬ ਹੈਰੀਟੇਜ ਗਰੁੱਪ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਕੋਵਿਡ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਯਾਤਰਾ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ 2021 ਵਿੱਚ, ਕਰਾਚੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਬੀਨਾ ਸਰਵਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿਵਸ ਲਈ ਇੱਕ ਵੀਡੀਓ ਬਣਾਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ। ਵੀਡੀਓ ਵਾਇਰਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੈਰੀਟੇਜ ਕਲੱਬ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ। ਮੈਂ ਵਿਜ਼ਿਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮਾਰਚ 2021 ਵਿੱਚ ਵੀਜ਼ਾ ਲਈ ਅਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਬੀਨਾ ਦੀ ਵੀਡੀਓ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜੋ ਬੀਨਾ ਸਰਵਰ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਹਿਨਾ ਰਬਾਨੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ।

ਮੈਂ ਸਮੂਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਮਰਾਨ ਵਿਲੀਅਮ ਅਤੇ ਜ਼ਹੀਰ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮਈ, 2022 ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲਿਆ।

ਆਖਰਕਾਰ ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ 10 ਸਭ ਤੋਂ ਯਾਦਗਾਰ ਦਿਨ ਬਿਤਾਏ; ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਘਾ ਬਾਰਡਰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ, ਫਿਰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮੁਰੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੇਸਬੁੱਕ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।

ਮੇਰਾ ਘਰ ਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਜੋ ਸੁਆਗਤ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਸਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ; ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ 75 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਮ ਹਨ; ਮਾਸਟਰ ਬੈੱਡ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਫਲੋਰਿੰਗ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੈਥਕ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਫਾਇਰ-ਪਲੇਸ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਟਾਈਲਾਂ ਨਾਲ ਸੀ।

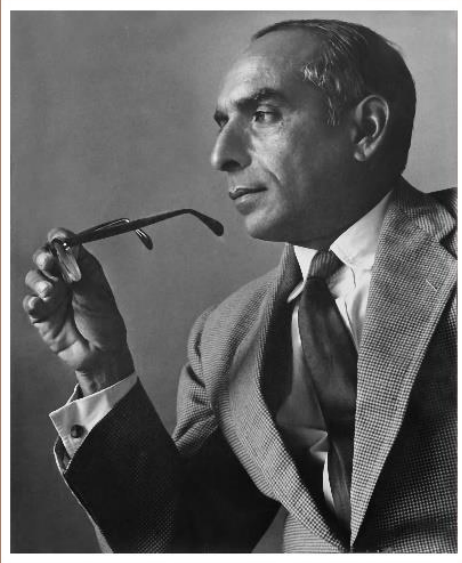
ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਸਨ; ਅਸੀਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ 'ਤੇ ਅੱਗ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਸੀ।

ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਐਂਟਰੀ ਢੇਲ-ਧਮਾਕੇ ਅਤੇ ਹਾਰਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਰਲਦੇ-ਮਿਲਦੇ-ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਦਾਸ ਵੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਘੁੰਮਦੇ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ ਜੋ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜੋ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ 75 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਈ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਨ ਜੋ ਮੈਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਗੀਤ ਵੀ ਯਾਦ ਆ ਗਏ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਗਾਏ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਮਿਸਟਰ ਸੱਜਾਦ ਹੈਦਰ ਇੱਥੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਮੁਰੀ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਮੇਰਾ ਜੋ ਸੁਆਗਤ ਹੋਇਆ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸ਼ਾਲਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਅਤੇ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਭ ਰਾਜਾ ਹਨੂਰ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਸਰਵਰ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਅਸ਼ਫਾਕ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡੀ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਕਟਾਸਰਾਜ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਗਏ, ਫਿਰ ਚਕਵਾਲ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਰਵਿੰਦਰ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਆਦਲੇ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀਤਾ।

ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਨੋਸ਼ਾਬਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦ ਨੇ ਮੇਰੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਲਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਲੈ ਗਈ ਜੋ ਹੁਣ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਹਨ: ਐਫਸੀ ਕਾਲਜ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੂਮੈਨ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਤੀਹਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੇਰਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਾਰਡਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਮੈਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਅਸਾਧਾਰਨ ਮੀਡੀਆ ਕਵਰੇਜ ਅਤੇ ਅਵਰੀ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ।

ਸਿਟਾਕੇਕੁਦੁਕੋ ਸੁਪਸਰ ਕੁਟੀਕਾ ਜਸਮੇਰੋ ਫੋਰੀ ਨਿਗਰਮੇ ਮੇਰਕੋ ਫੋਰੀ ਸੁਕਮੇਰੋ ਫੋਰੀ।
 ਕੁਟੀ ਕੋ ਫੋਰੀ ਪੈਕੁਰਕੋ ਕਰ ਕਰੀ ਸਕਤਾ, ਮੇਰਕੋ ਫੋਰੀ ਜੋਰਕੋ ਫੋਰੀ ਫੋਰੀ ਸੁਕਮੇਰੋ ਫੋਰੀ।
 — ਡੋਰਾਨ ਮਲਿਕ

ਰਾਜ ਸਰਹਾਦੀ - ਇੱਕ ਕਵੀ

ਇੱਕ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਦਵਾਰਕਾ ਨਾਥ ਮਲਿਕ (ਰਾਜ ਸਰਹਾਦੀ), ਕੁੰਦੀਆਂ, ਮੀਆਂਵਾਲੀ (ਅਣਵੰਡੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ) ਦੇ ਇੱਕ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕ ਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ 28 ਸਾਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਲ 1945 ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਲਐਲਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਅੰਦੋਲਨ।

ਰਾਜ ਸਰਹਾਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਆਨਰਜ਼, ਮੁਨਸ਼ੀ ਫਾਜ਼ਿਲ ਵਿੱਚ ਡਿਪਲੋਮਾ, 1941 ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸਰਹਾਦੀ ਸੂਬੇ ਹਰੀਪੁਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਤੋਂ ਆਰਟਸ ਦੀ ਬੈਚਲਰ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀਆ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਟੀਚਿੰਗ (ਬੀਟੀ) ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਤੀਹ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੁਖਦਾਈ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਟਕਰਾਅ, ਵੰਡ, ਵਿਗੜਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਵਾਰਕਾ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ

ਟਕਰਾਅ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਜੋਸ਼, ਲਚਕੀਲੇਪਣ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕਰੀਅਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ 1947 ਦੇ ਖੂਨੀ ਕੂਚ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮੀਆਂਵਾਲੀ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ.....

ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਟਕਰਾਅ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ:

ਵੇਹੀ ਜੋ ਥੇ ਕੱਲ੍ਹ ਤੱਕ ਥੇ ਹਿੰਦੀ ਔਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਕੇ ਸ਼ਦਾਈ,

ਵਤਨ ਕਿ ਅਜ਼ਮਾਤੇ ਹਿੰਦ ਏ ਗੁਜਿਸ਼ਤ ਉਨਕੇ ਥੇ ਸ਼ੈਦਾਈ।

ਖੁੱਡੀ ਜਿਨ ਸਾਰਫੇਰੋਸ਼ੋਨ ਕਿ ਖੁਦਾਈ ਸੇ ਭੀ ਟਕਰਾਈ,

ਵਾਹੀ ਆਬ ਬਣ ਗਏ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ, ਸਿੱਖ, ਇਸਾਈ।

ਜਬ ਮਾਝਾਬ ਅਕੀਦਤ ਫਿਰਕਾ ਬਣਦੀ ਕੇ ਇੱਧਰੋਂ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਸੇਰ,

ਤੇ ਸੇਰ ਆਪਣਾ ਜ਼ਹੁਕਾ ਲਿਆ ਜਾਨਿਸਾਰੋਨ ਨੇ।

Roman;

vohi jo the kal tak the hindi aur azadi ke shadai,

vatan ki azmate hind e gujisht unke the shaidai.

khudi jin sarferoshon ki khudai se bhi takrai,

vahi ab ban gye hindu, muslim, sikh, isaa.

*jab majhab akidat phirka bandi ke idaron ne uthaya ser,
to ser apna zhuka liya jaannisaron ne.*

II. ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੇਸਤ, ਗੁਆਂਢੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀ-ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ।

*ਕੋਈ ਇਸਲਾਮ ਪਰ ਨਾਜ਼ਾਂ, ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਇਮਾਨ ਪਰ,
ਕੋਈ ਆਕਾਲੀ ਬਣ ਕਰ ਛੇੜ ਗਿਆ ਗਫਲਤ ਕੇ ਆਵਾਂ ਪਰ,
ਸਭਾ ਔਰ ਲੀਗ ਕੇ ਧੱਬੇ ਵਤਨ ਕੇ ਪੱਕ ਦਮਨ ਪਰ,
ਨੁਮਾਇਆਂ ਹੋ ਗਏ ਖੁੱਚ ਸੰਘ ਮੈਂ ਖੁੱਚ ਖਾਕਸਾਰੋਨ ਮੈਂ,
ਤਾਂ-ਅੱਸੁਬ ਬੁਗਜ਼ਸ ਵੀ ਨਫਰਤ ਜਾਮ ਗਏ ਆਕਾਰ ਕਾਤਰੋਂ ਮੈਂ।*

Roman

*koi islam per nazan, koi hindu ke iman per,
koi aakali ban ker chod gya gaflat ke avan per,
sabha or league ke dhabbe vatan ke pak daman per,
numayan ho gaye khuch sang main khuch khaksaaron main,
ta-assub bugzs v naftrat jam gaye aakar kataron main.*

III. ਰਾਜ ਸਰਹਾਦੀ ਸਾਹਬ ਨੇ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ
ਮਿਟਾ ਕੇ ਖੁਦ ਕੇ ਮੁਯੱਸਰ ਖੁੱਡੀ ਕਾ ਜਾਮ ਤੋਂ ਹੋ,
ਤੇਰੀ ਨਿੱਘਾ ਮੈਂ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਮ ਤੋਂ ਹੋ
ਖੁੱਡੀ ਕੇ ਇਸ਼ਕ ਪੈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਨਾਜਿਨ ਸਕਤਾ,
ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਹੋ ਮੇਰੇ ਜਾਜ਼ਬੋਨ ਕਾ ਇਹਤਰਾਮ ਤੋਂ ਹੋ

Roman

Mita ke khud ko muyassar khudi ka jam to ho,

Teri Nigha main mera koi mukam to ho

Khudi ko ishk pe kurbaan kar najin sakta,

Mera na ho mere jazbon ka ehtram to ho

“ਮੰਦਿਰ ਨਾ ਗਰਜ ਹਮ ਕੋ, ਨਾ ਮਸਜਿਦ ਸੇ ਤਾੱਲੁਕ

ਹਮ ਮੋਹਤਾਕਿਦ ਕੱਬਾ ‘ਬੁੱਤਖਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈਂ,

ਹਮ ਬਹਿਰੇ ਸਕੂਨ ਮੇ ਕਾ ਤਾਜੇਸੁਸ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ,

ਮਿੰਨੇਤੇ ਕਸ਼ਾਂ ਸਾਕੀ ਨਹੀਂ, ਪੈਮਾਨਾ ਹੈ। ”

Roman

“Mandir se na garaj hum ko, na masjid se taalluk

Hum mohtakid kaba ‘o’ butkhaana nahin hain,

Hum behre sakun mey ka tajesus nahi karte,

Minnete kasha saaki nahin, pemaana hai.”

IV ਰਾਜ ਸਰਹਦੀ ਇੱਕ ਲੜਾਕੂ ਸੀ

ਹਮਨੇ ਜਬ ਚਹਾ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਆਂ ਤਕਦੀਰ ਕੋ,

ਮੌਜ ਕੋ ਸਾਹਿਲ, ਤੋਂ ਕਤਰੇ ਤੇ ਦਰਿਆ ਕਰ ਦਿਆਂ।

ਕਰ ਰਹਾ ਥੇ ਬਾਰਬਾਦਿਯਓਨ ਕੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਆਸਮਾਨ,

ਝੁਕ ਗਿਆ ਜਬ ਹਮਨੇ ਇਜ਼ਹਾਰੇ ਤਮੰਨਾ ਕਰ ਦਿਆਂ।

Roman

***Hamne jab chaha badal ke rakh diya takdeer ko,
Mauj ko sahil, to katre to dariya kar diya.
Kar raha the barbadiyon ke mashware aasman,
Jhuk gaya jab hamne izhare tamanna kar diya.***

'ਮੈਂ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ' - ਦਵਾਰਕਾ ਦੀ ਲਚਕੀਲੇਪਨ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਇਲਾਜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ

ਦਵਾਰਕਾ ਨਾਥ ਮਲਿਕ

ਕਿਸ਼ੋਰ ਦਵਾਰਕਾ, ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨੀਵੇਂ ਚਾਲੀਵਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਸਦਮੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ, ਨਫ਼ਰਤ, ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੇ ਗਲੀ ਦੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਖਰੇ ਰਾਜ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ, ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ।

1945 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਧਦੀ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ - ਮੀਆਂਵਾਲੀ, ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਦਿੱਲੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਿਲਵਰ ਲਾਈਨਿੰਗ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਮਨਮੋਹਕ ਯਾਦਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

ਜਦੋਂ ਵੰਡ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਗਿਆ। ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੀਆਂ

ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹਿਜ਼ ਇੱਕ ਮੋਹਰਾ, ਇੱਕ ਲਚਕੀਲਾ ਦਵਾਰਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਨਿਪਟਾਉਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਕੈਰੀਅਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ।

ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ ਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਦਿਲੋਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਪਾਤ ਦੇ, ਕੁੱਦੜ ਨੂੰ ਕੁੱਦੜ ਕਹਿ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇੱਕ ਲੜਾਕੂ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ 'ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ', ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਰਾਜਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿਕ ਸਰਕਲਾਂ ਵਿੱਚ 'ਰਾਜ ਸਰਹਾਦੀ' ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ - ਇੱਕ ਸਿਰਲੇਖ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ - ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦੀ ਪ੍ਰਾਂਤ।

ਸੁਧੀਰ ਮਲਿਕ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚਾਰਟਰਡ ਅਕਾਊਂਟ ਹੈ।

ਹਰਬੰਸ ਮੁਖੀਆ

ਹਰਬੰਸ ਮੁਖੀਆ ਨੈਸ਼ਨਲ ਫੈਲੋ ਹਨ।

ਇੰਡੀਅਨ ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਰਿਸਰਚ

ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਮਿਲੀ

ਹਰਬੰਸ ਮੁਖੀਆ

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਸਰ ਨਹੀਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਓਵਰਰਾਈਡ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਕਲਾਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਫੈਜ਼ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਪੇਂਟਿੰਗ, ਲਗਭਗ 1840। ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ: ਫਰਾਂਸਿਸਕਾ ਗੈਲੋਵੇ, ਲੰਡਨ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਇਤਿਹਾਸ

15/AUG/2017

ਇੱਕ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਕਲਾਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਫੈਜ਼ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਪੇਂਟਿੰਗ, ਲਗਭਗ 1840। ਸਿਸਟਾਚਾਰ: ਫਰਾਂਸਿਸਕਾ ਗੈਲੋਵੇ, ਲੰਡਨ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ, The Wire ਦੀ #Partition At 70 ਸੀਰੀਜ਼ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਈ ਗਈ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਟੈਕਸਟ ਅਤੇ ਇਹ ਮਲਟੀਮੀਡੀਆ ਸਮੱਗਰੀ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗੀ ਜਦੋਂ ਸਮੁੱਚਾ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਜਨਮ 1937 ਜਾਂ 38 ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਆਹਲਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਅੱਜ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸਪੋਰਟ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਵਿਆਖਿਆ ਵਾਲਾ ਘਰ ਸੀ - ਇੱਕ ਧੂੜ ਭਰੀ ਗਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਡੇਢ ਕਮਰੇ ਦਾ ਢਾਂਚਾ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ, ਚਿੱਟੀ ਮਹਿਲ ਵਰਗੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮੌਸਮ ਦਾ ਕੁੱਕੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਆਕਰਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਅਸੀਂ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ - ਸ਼ਾਇਦ 1941 ਦੇ ਆਸਪਾਸ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਛੱਡੇ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਸ਼ਾਇਦ 1943 ਜਾਂ 44 ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੈਣ, ਜੋ ਉਦੋਂ 12 ਜਾਂ 13 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ।

ਵੰਡ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਚਚੇਰੀ ਭੈਣ, ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਧੀ, ਆਹਲਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਵਿਆਹੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਲਾੜਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ, ਮੈਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ; ਬਿਦਾਈ ਜਲੂਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਨਵੀਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ। ਇਹ ਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

2 ਜਾਂ 3 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ, ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਈ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾਣ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜੇ ਵੀ ਬਚਤ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਏ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਨੂੰ 12-13 ਦਿਨ ਹੋਰ ਰੁਕਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ - ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਿੱਜੀ ਦਾਅਵਾ ਸੀ - ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਅਜਿਹੇ ਖਤਰਨਾਕ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹ ਖੁਦ ਉੱਥੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਾਦੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੰਨਣੀ ਪਈ।

ਦੋਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਆਹਲਾ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਫਿਰ ਇਕ ਘਟਨਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉਮੀਦ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਤਰਕ ਅਤੇ ਤਰਕ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੱਕ ਚਿਪਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਰੱਬ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਚੌੜੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਫੈਜ਼ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਨੇਤਾਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਮਾਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਰੋਡ

ਸ਼ੋਅ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਲੜਕਾ "ਬੇਹੋਸ਼" ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਅ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਉਸ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਅਚਾਨਕ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ, ਲੜਕੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇੱਕ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਉਸਨੇ ਸਹੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੰਦੇਹ ਨੇ ਇੱਕ ਬੇਹੋਸ਼ ਉਮੀਦ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿੱਤਾ - ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ... ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ ਸੀ ਅਤੇ, ਕੁਲਾਹ (ਅਫਗਾਨੀ ਸਿਰਲੇਖ) ਦੇ ਨਾਲ, ਪਠਾਨ ਵਜੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ, ਦਰਿਆ ਗੰਜ ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੋਸਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਰਦੂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਸ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਨ ਪਤਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਆਪਣੀ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਕਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸੇ ਯਾਦ ਹਨ। ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫੈਜ਼ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਪਠਾਣ ਸਟਰੀਟ ਲਾਈਟਾਂ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰਨਾ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਸਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਫ਼ਿਰ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰ ਰਹੇ

ਸਨ, ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟਣ ਦਾ 'ਜਾਇਜ਼' ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਸੱਚਾਈ ਉਸਦੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨਾਂ ਕੋਲ ਰਹੀ।

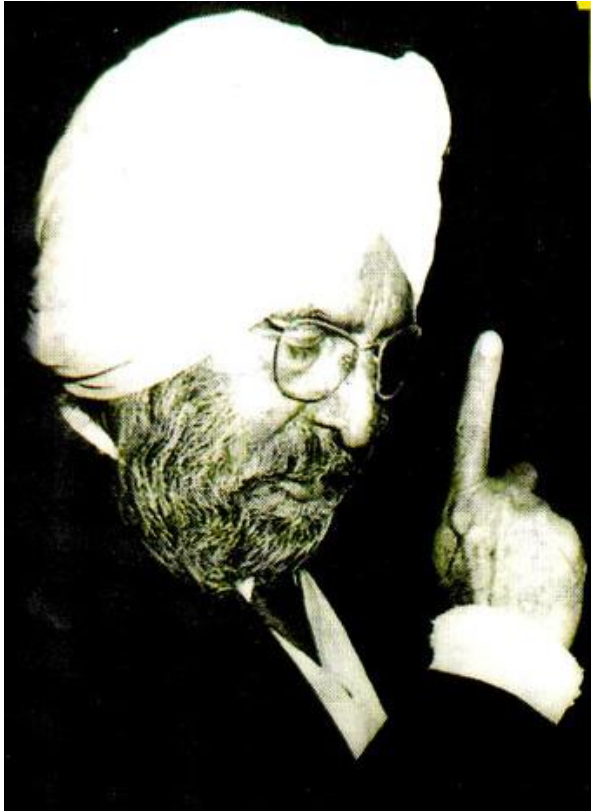
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਪਿਤਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਸਰ ਨਹੀਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਓਵਰਰਾਈਡ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨਾਟਕਕਾਰੀ,
ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ

ਮੇਰਾ ਉਜਾੜਿਆ ਗੁਆਂਢੀ (ਮੇਰਾ ਅਗਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਗੁਆਂਢੀ)

ਸੰਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨਾਟਕਕਾਰੀ,

ਸੰਤੋਸ਼ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸ

ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ, ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਅਣਕਿਆਸੇ ਤਸੀਹੇ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਝੱਲੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਹਾਏ ਗਏ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧਰਮ, ਹਰ ਜਾਤ ਅਤੇ ਹਰ

ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਖੂਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਕੌਮ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ, ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਪਤਨੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕਦੇ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਹੀਦ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹਰ ਪਲ, ਹਰ ਘੜੀ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਭੁੱਖਮਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਝੱਲਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਦੇ ਹੰਝੂ ਸਨ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਮਾਸੂਮ ਦਾ ਆਪੇ-ਆਪਣਾ ਹੰਗਾਮਾ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੁੱਖ ਦੇ ਹੰਝੂ ਹਨ। ਫਿਰਕੂ ਕਹਿਰ ਨਾਲ ਪਾਗਲ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਰਛਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਗਲਾ ਵਿੰਨ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਰਛਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਵੱਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹੜੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਫੁੱਟੇਗਾ!

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਵੰਡ ਦੇ ਗੜਬੜ ਦੌਰਾਨ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ-ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਡਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਨੂੰ

ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਣਗਿਣਤ ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਫਿਲਮਾਂ ਵੀ ਬਣੀਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਡੀਆਂ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀ 'ਮੇਰਾ ਉਜਾੜਿਆ ਗੁਆਂਡੀ' ਲਿਖੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਗੁਆਂਢੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ (ਲੇਖਕ ਖੁਦ) ਅਤੇ ਦੁੱਲਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਦੰਗਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਚਿਤਰਣ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਧੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਿੰਟ ਦੇ, ਇਕ-ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਚਾਰ-ਅਦਾ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੇਰਾ ਉਜਾੜਿਆ ਗੁਆਂਡੀ' (ਗੁਆਂਢੀ) 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਦੇ, ਚੌਦਾਂ-ਐਕਟ, ਬਾਰਾਂ-ਐਕਟ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ, ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਅੱਠ ਪਾਤਰ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੌਮੀਅਤ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਗਦੇ ਸਨ।

ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪਿੰਡ ਢੱਡਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਡੀਕੋਡ ਕੀਤਾ ਹੈ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਜਾਤ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਹ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਉਹ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰਕੂ

ਵਾਇਰਸ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਣ ਨਾਲ, ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਨਾਟਕ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੁੱਲਾ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਲੱਖਾ, ਸੋਮਾ, ਰਫੀਕ, ਅਮਲੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਂਕ 'ਤੇ ਬੈਠੇ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਹੱਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਂਦੇ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਭੰਗੀ ਤੁਲਸੀ ਵੀ ਝਾੜੂ ਮਾਰਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਆ-ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜੈਨਬ (ਲਾੜੇ ਦੀ ਧੀ) ਅਤੇ ਮਿੰਦੇ (ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ) ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਹੱਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਉਹ ਖੇਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਦਾ ਤਾਣਾ ਬੇਲੋੜੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਧਾਗਿਆਂ ਨਾਲ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਟੁੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੁਦਰਤੀ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਮਰਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਜੈਨਬ, ਮਿੰਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁੜੀਆਂ ਝੂਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੀਨਾ (ਲਾੜੇ ਦੀ ਪਤਨੀ) ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਝੂਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਘਰ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲਾੜਾ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਸ਼ਨ ਲਈ ਆਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿੰਦੇ, ਜੈਨਬ ਅਤੇ ਜੀਨਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ। ਤੁਲਸੀ ਆ ਕੇ ਦੁਆ-ਸਲਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਮੁਟਿਆਰ ਜੈਨਬ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੁੱਲਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, "ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ।" ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਘੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਹਨ, ਈਰਖਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜਕੇ ਵੀ ਦੇਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਹੋਰ ਸਮਿਆਂ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੇਰ-ਮੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਲੱਖਾ ਦਾ ਦਿਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੁੱਲੇ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੱਟਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸਤੀ ਦੇ ਮਾਰੌਲ ਵਿੱਚ ਲਾੜੇ ਦੀ ਧੀ ਜੈਨਬ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਲਾੜੇ ਨਾਲ ਮੇਢੇ ਨਾਲ ਮੇਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਬਿਸਤਰੇ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਨ-ਸਿੱਧੇ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਬੰਦੇ ਭੱਠੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਤੁਲਸੀ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ, ਦੰਗਾਕਾਰੀ ਲਾੜੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ "ਆਓ ਚੱਲੀਏ।"

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਬਰਬਰਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਲੱਖਾ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਹੁਣ ਰਫੀਕ ਨੂੰ ਖੁੱਜੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਫੀਕ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰ ਚਾਚੀ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਲੱਖਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋਮਾ ਲੱਖਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, "ਤੂੰ ਰਫੀਕ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਕਿਉਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ?" " ਸੋਮਾ ਨੂੰ ਚਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲੱਖਾ ਕਹਿੰਦਾ, " ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਸੋਮਾ, ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨਗੇ।" ਹੁਣ ਲੱਖਾ ਅਤੇ ਸੋਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਲਾੜੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਉਹ ਲਾੜੇ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੈਨਬ ਦੇ

ਸਹੁਰੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜਿਉਂਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੈਨਬ ਖੁਦ ਬਚਨ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, "ਲੱਖਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਗੁਪਤ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।" ਤੁਲਸੀ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾ, ਸੋਮਾ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੁੱਲਾ ਬਚਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸ 'ਤੇ ਚੀਕਦੇ ਹਨ। ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਕਾਰਨ ਲਾੜਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਬੱਚਨ ਮੁੜਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਬਾਰਾ ਕਾਲ ਕੀਤੀ। ਡੱਲਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਦੁੱਲੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜੈਨਬ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, "ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿਓ।" ਜੈਨਬ ਨੇ ਵੀ ਮਿੰਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਕਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਡਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁੱਲਾ ਕਹਿੰਦਾ, "ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਕਾਂ ਉੱਡਦੇ ਦੇਖ। ਜੇ ਮੈਂ ਕਾਂ ਬਣ ਜਾਵਾਂ... ਆ ਜਾ। ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕੀ ਖਤਰਾ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਹੈ?"

ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਦੁੱਲਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਛੱਡ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਚੰਗਾ ਬੱਚਨ ਸਿੰਘ..., ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੇਟ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ... ਸਭ ਨੂੰ..." ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਗਿਆ। , ਉਸਦੀ ਮਿੱਟੀ , ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਗੁਆਂਢੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ । ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਲੰਘਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਬਾਰੇ ਸ

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ: ਉਹ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਝੁੱਗੀ-ਝੌਂਪੜੀ ਵਾਲਿਆਂ, ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੋਢੀ ਹੈ।

ਸੰਜੀਵ ਸਿੰਘ ਨਾਟਕਕਰਮੀ: ਉਹ ਪਿਛਲੇ 43 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਪਟਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਦਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਅਤੇ 33 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਰਾਈਟ ਵਜੋਂ ਸਰਗਰਮ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਕਈ ਵਾਰ ਮੰਚਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। 2005 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਆਈ.ਸੀ. ਮੰਡ ਇਨਾਮ. ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ 2020 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਰਜ਼ਾ ਨਈਮ ਇੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਪੁਸਤਕ ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਨਾਟਕੀ ਪਾਠਕ ਹੈ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲੇਖਕ ਸੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਉਸ ਨਾਲ razanaeem@hotmail.com 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਰਟੀਸਨ: ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ
ਪੜ੍ਹਨਾ

'ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਦਾ ਪੱਤਰ' 75 ਸਾਲ 'ਤੇ'

ਰਜ਼ਾ ਨਈਮ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ

'ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੇਸ਼ਿਆ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ
ਮਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮ
ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇਗੀ. ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਇੱਕ

ਪੱਤਰ ਲਿਖਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਚਿੱਠੀ। ਪਰ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਬੇਲਾ ਅਤੇ ਬਟੂਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ। ਇੱਕ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਕ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਦੁਖਦ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਵੱਸੀ ਸਮਝੋ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਘੇ ਉਰਦੂ ਲੇਖਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਹਾਣੀ 'ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਕਾਇਦੇ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰੀ ਪੱਤਰ' ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ 1948 ਦੀ ਵੰਡ ਲਘੂ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਹਮ ਵੇਹਸ਼ੀ ਹੈਂ (ਅਸੀਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਂ) ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਣਗੌਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ 'ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ' ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਵਾਲੀਅਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਅਸਮਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੱਕ 'ਦਰਬਾਰ' ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਉੱਘੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਾਰਤੀ ਉਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਦੋ ਨੇਤਾ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਲਈ ਜੇ ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੱਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਗੱਲਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦੁਖ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੇਸਵਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਕਲਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ ਚੰਦਰ ਨੇ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ - ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ - ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਲਈ

ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਜਿਨਾਹ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗੀ। ਉਰਦੂ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਪੁਣੇ ਅਤੇ ਵੇਸ਼ਵਾਗਮਨੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਵਿਹਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰੁਸਵਾ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਗਫਾਰ ਦੀ ਲੈਲਾ ਕੇ ਖੁਤੂਤ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਮਰਾਓ ਜਾਨ ਅਦਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੰਟੇ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਲਾ ਰੂਪ; ਚੰਦਰ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਸੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾ ਕੇ ਇਸ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਜਾਣ ਵੇਸ਼ਿਕਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਖੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੀ 75ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲਘੂ-ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਅਨੁਵਾਦ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੰਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ,

ਕੰਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਮੂਰਤੀਕਾਰ, ਮੈਟਲ ਕਾਰਵਰ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੈਲਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਕ ਮਲਵਈ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੜੀ ਰੂਟਸ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਹੈ।

ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨਾਇਕ: ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਣ

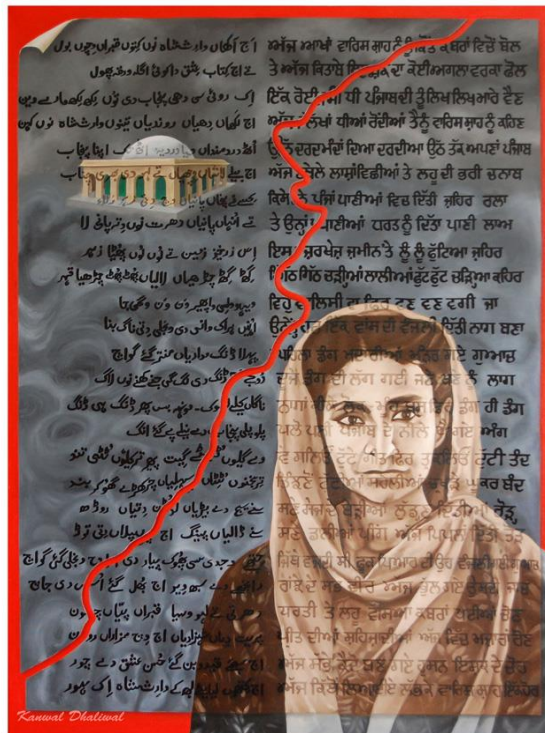
ਕੰਵਲ ਪਾਲੀਵਾਲ,

THE PREY-III
Acrylic on Paper, 20X30 inches- 2017. Kanwal Dhaliwal

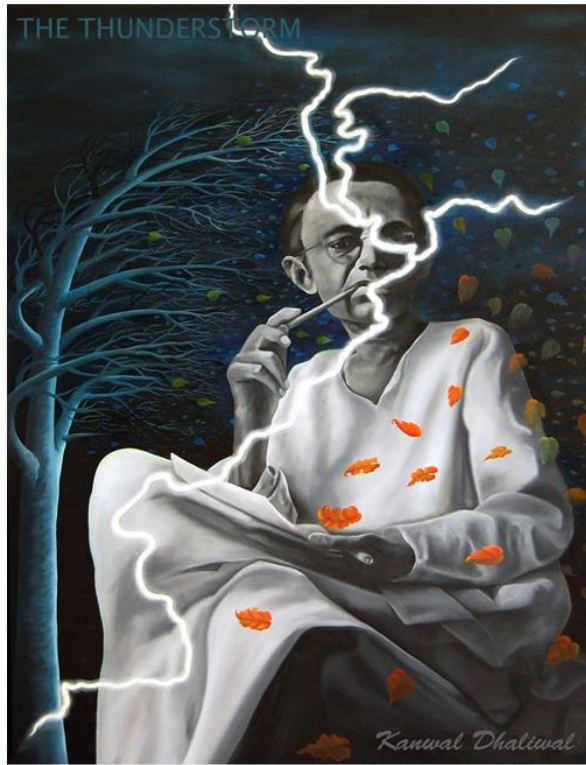

THE SEPARATION
Acrylic & Cryon on Paper, 20X30 inches - 2017 Kanwal Dhaliwal

THE POEM
Portrait of Amrita Preetam, Oil on Canvas, 36X48 inches. 2009. ©Kanwal Dhaliwal

THE THUNDERSTORM
Portrait of Saadat Hasan Manto, Oil on Canvas, 36X48 inches, KANWAL DHALIwal-2008

**THE VICTIM, Portrait of Gaihal Singh Chhajjalwadi, Oil on Canvas, 36x48 inches-
2008**

THE CELL
Portrait of Gulab Kaur, Oil on Canvas, 36 X 48 inches, Kanwal Dhaliwal - 2012 ce

ਨਸੀਮਾ ਜ਼ਾਹਿਦ

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ

ਵੰਡ ਦੇ ਦੁੱਖ

ਨਸੀਮਾ ਜ਼ਾਹਿਦ

ਘਰ ਹਿਜਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਾਫ਼ਲੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਛੱਡਣਗੇ। ਕਾਸ਼ ਦਰਦ ਮਹਿਕ ਵਾਂਗ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੱਖੀਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਅਤੇ ਰੂਹ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਕਨ (ਘਰ) ਵੀ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੱਕਨ (ਘਰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੋਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਪਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਮਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੇ ਡੈਸਕ ਤੋਂ ਪੱਤਰ

ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ ਦੁਆਰਾ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ, ਪਥਵਾੜੀ, ਮਲਵਈ, ਦੁਆਬਈ ਅਤੇ ਮਾਝੀ ਵਾਲੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੀ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬੇਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਸਿੰਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਾਰਨ ਸਿੰਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਸਿੰਧੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਸ ਵੱਖਰੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਸਿੰਧੂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੰਧੀ ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੰਧੂ ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਚਰਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਸਿੰਧੂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਉਲਟ ਗਲਤ ਦਿਸ਼ਾ ਚੁਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਤਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ। 1947

ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ 'ਗਵਾਂਚੀ ਪਿੰਡ' (ਆਸਰੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਗਵਾਂਚੀ ਗਊ) ਬਿਨਾਂ ਵਾਲੀ ਵਾਰਿਸ (ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵਿਰਾਸਤ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਲਿਪੀ ਬਾਰੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ (ਰਾਜੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੜਬੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ। ਧਾਰਮਕ ਲੋਕ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਸਨ ਕਿ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜੁੜੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜ ਰਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਈ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ 'ਪੱਕੀ ਰੋਟੀ' ਲਈ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਤਾਬਚਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਔਰਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖਾਲੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਫਤ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵੰਡੇ। ਇਸ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਲਗਭਗ 99% ਸਾਖਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ 57.01% ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਸਭ ਤੋਂ

ਵੱਧ ਆਬਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ 2017 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਅੰਕੜੇ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਘੱਟ ਕੇ 37% 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਮਾਮਲਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਰੂਮੁਖੀ ਲਿਪੀ (ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ) ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਲਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂਮੁਖੀ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਅਜੋਕੇ ਹਾਲਾਤ ਇੰਨੇ ਮਾੜੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਖਿੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣ ਰੂਪ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਹੋਰ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਦੂਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਯੋਗਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਬਾਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੌਖਿਕ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਆਮ ਫੈਕਟਰ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਸੁਝਾਅ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਨ ਇਸਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਹੀਰੋ ਬਾਹਰਲੇ ਹਨ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਰਬਾਂ ਲਈ ਲੜੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਣਜਾਣ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਏ ਗਏ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਹਿਤ ਕਾਰਨ ਸਭ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ

ਨਾਲ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਾਰਸ਼ਲ ਨਸਲ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਗਰੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਅਨਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ। ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਦੱਤ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕਰਬਲਾ ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਵੰਡ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁਸਨੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਉਹ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਹੇਠ ਹਨ ਅਤੇ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਚਰਿੱਤਰ ਗੁਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦ ਉਧਾਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਫੇਰੀ ਸੀ ਜੇ ਕਿ ਮੌਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ 'ਕਿਸ ਗਲ ਦਾ ਵੈਰ ਬੰਦਾ ਤੇਰੀ ਗਿਆ' ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਲਈ ਘਰ ਜਾਉ। (ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ

ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ)। ਹਿੰਦੂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੱਧ ਭਾਰਤ, ਗੰਗਾ ਯਮੁਨਾ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੰਗਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟਣਾ ਸੀ ਪਰ ਗੰਗਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲਾਰਡ ਮੈਕਾਲੇ ਨੇ ਗੰਗਾ ਖੇਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ 150 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

ਧੋਖਾਧੜੀ, ਧੋਖਾਧੜੀ ਅਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਗੈਰਗਣਿਕ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਥਿਆਰ ਹਨ।

ਇਹ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕ ਗ਼ਰੀਬ ਹਨ ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟਣ ਦੀਆਂ ਘਿਨਾਉਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਉੱਨਤ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੰਧੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਈਪਰਮਰਸਕੁਲਿਨਿਟੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ। ਉਹ ਲਿੰਗਕ ਪੱਖਪਾਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਧਰਮ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਜ਼ਾ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਜਾਂ ਰਿਆਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਅਸਵੀਕਾਰਨਯੋਗ ਸੀ। ਕੋਈ ਤੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਨਰਮੰਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਲੋਗਾ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਦੂਸਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੀ

ਨੀਂਹ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰਤਾ ਅਜੇ ਵੀ ਗਾਇਬ ਹੈ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਿੰਧ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪਾਇਆ ਜੇ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਗਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗੁਣ ਹੈ, ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਜਵਾਬ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਕਹਾਵਤਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗਲਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਚਰਿੱਤਰ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਤੱਤ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ। ਸੋਸਾਇਟੀ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਆਸਰਾ ਦੇ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਚੈਰਿਟੀ। ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਲੋੜ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।

ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਅਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਖੇਡ ਪਲੇਨ ਰਚਿਆ ਅਤੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨੀਚਤਾ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸ ਗਏ ਅਤੇ ਉਜਾੜੇ ਹੋਏ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੀ ਗਈ ਦੌਲਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਉਹ ਮਤਲਬੀ ਹਨ, ਸਮੂਹਿਕ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਅਣਉਚਿਤ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਖੋਹਣ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜੇ ਕੋਈ ਵੇਚਦਾ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਡੇਅਰੀ ਉਤਪਾਦ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਿਸ਼ਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਹੈ, ਦਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਮੂਹ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਸੈਟਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾਵਰ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟ ਲਈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟਣ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਆਏ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜ ਲਈ ਆਏ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਚਲਾਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਾਰੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧੀਨ

ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਨੇ ਵੇਦ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਗੀਤਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਰਾਮਾਇਣ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਪੰਜਾਬ (ਮੌਜੂਦਾ ਸਿਆਲਕੋਟ) ਤੋਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਹ ਫਲਸਫਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾੜੇ ਤੱਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਉਥਾਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੰਧੂ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਉੱਕਰਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ 1947 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜਮਾਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਛੱਡ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੰਧੂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਧਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕਤਲ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਨੀਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਹੜੱਪਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ 1947 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਨਕਲੀ ਮੌਕਾ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਉਹ ਅਮੀਰ ਬਣ ਗਏ

ਪਰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਬਣਾ ਕੇ ਮੂਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਲਝਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੇਕਾਤਨ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਰਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਆ?' ਲੇਖਕ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣ। ਟੈਗੋਰ ਅੰਦਰ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?

ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਦਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਫਲਸਫਾ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸਦੀ ਲਿਖਤ ਦੁਆਰਾ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀਆਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਫਲਸਫਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀ ਦੀ

ਵਿਆਪਕ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਰਬੀ ਲਿਪੀਆਂ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਬਣ ਗਈਆਂ।

ਪੰਜਾਬ ਉਹ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ ਜੋ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

1947 ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਠੀਕ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਾੜੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋ ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਦੀ ਸਮਾਧ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੂਜਾ, ਭਗਤੀ. ਇਹ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਰੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਚੰਗੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਨਿਰਾਕਾਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੜਪਣ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋ, ਅਸਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ, ਜਨਤਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਪਹਿਲੇ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਝਲਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਸਲਾਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੋਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੱਗੇ ਚਲੀ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਖ ਸੀ ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਮੂਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਕਠੋਰ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਤਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਆਮ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੰਤ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੰਡ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ।

ਜੈਨੱਦਾ ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਹੱਸੀ,

ਸੱਭਕੁਝ ਕਸੂਰ ਦਾ ਜੱਸੀ

ਆਉਣ ਹਾਨਯੇਲਦ ਨੂੰ ਧਾਰ ਪੌਸੀ

ਰੂਬ ਰੱਖ ਜਾਨਦਲੇਈ ਨੂੰ ਜੱਸੀ

ਸਿਨਧਨੀ ਦਾ ਪੁੱਟਰ ਰਾਜ ਕਰਸੀ

ਬਿਨਾਂ ਜੁਰਮ ਤੇਈਨ ਮਾਰਿਆ ਜੱਸੀ

(ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ)

Jaindda Hind Punjab di wand hossi,

Sabkuj kasur da jassi

Aan jhandhley nu dhar paussi

rub rakh jandley nu jassi

sindhni da putter raaj kar si

bina jurm toin marya jassi

(Waris Shah)

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਸਾਡੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੇਤਾ ਅਸਫਲ ਰਹੇ, ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੇ ਹਾਂ।

ਉਸਦੇ ਸਾਧਨ ਮਾਮੂਲੀ ਹਨ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਉਸਦੀ ਲੋੜਾਂ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਤ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਵਤਾਂ ਤੋਂ ਪੁੰਜ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ

ਹੈਜੇ ਖਾ ਲਿਟਾ ਲਾਹ ਦਾ

ਬਾਕੀ ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ

Jo kha lita lah da

Baki Nadir Shah Da

ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੌਲਤ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ।

ਅਜੀਬ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਾ ਲੜਨ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਵਿੱਚ ਝਲਕਦੀ ਹੈ

ਚ ਰ, ਚੋਰ,

ਚੂਰ ਸ ਐਜ਼ਜ਼ ਐਨ,

ਹਮਲ ਕੇ. ਟੀ ਚੋਰ ਐਨ,

ਦਰੁਕਿਓਸੇ ਐਜ਼ਜ਼ ਐਨ,

ਐਲ ਨਾਟ ਚੋਰ ਐਨ,

ਸ਼੍ਰੀ ਬ ਸ ਐਜ਼ਜ਼ ਐਨ.

chár, chor,

churásí assán,

hamlá kítá chorán,

drukiose assán,

lánat chorán,

shábás assán.

ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹੌਂਸਲਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ

ਸ ਹਿਬ ਕੇ. ਐਨ ਦੇਖ ਕਰ, ਮੇਢੀ ਪ ਪੀਰ ਖਤ ਠ ਗਾ

sáhib kún Dekh kar, medi pápir khatá thí gaí

ਮਹਾਨ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ

ਕਾਚਚੇ ਘਰੇ ਪਾਣੀ ਭਰਨਾ

Kachche ghare pani bharna

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੌਲਤ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਿਹਨਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵੱਲ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਜੇ ਅਚਨਚੇਤ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੂਰੀ ਬੰਦਾ ਨਾਮਕ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬੁਰੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਾਂ ਨੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰ ਮਚਾਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਮਹਿਮਾਨ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਵੇਗਾ।

ਕੌਨ ਬੋਲ ਦਾ ਪਇਆ ਤੇ ਅੱਜ ਮਹਿਮਾਨ ਆਉਨਾ

kaun bol daa paiaa te ajj mahimaan aaunaa

ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿੰਧੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਪਾਰੀ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਡੂੰਘੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸੀ ਗਾਈਡ ਜਾਂ ਰੂਟ ਮੈਪ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤੇ ਦੁਆਰਾ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਖ਼ਰਾਬ ਮੌਸਮ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿੱਥੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਉੱਡਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਲਈ ਕਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਕੰਸ਼ ਸਿੰਧੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ

ਅਟਾ ਫੂਡਕ ਦਾ ਪਇਆ

ਆਜ ਕੋਈ ਪਰੋਣਾ ਆਣ ਵਾਲਾ

ataa phoodak daa paiaa

aaj koe paraunhaa aan vaalaa

ਇਹ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਤ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਤਰੀ ਕਿਸੇ ਅਜਨਬੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਲੰਬੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਸੁੱਕੇ ਭੋਜਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਭੋਜਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਇੱਕ ਆਮ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸੰਤ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਵਿਆਹ ਹਾਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆਨਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ (ਨੂਰੀ ਬੰਦਾ) ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਨੀਂਹ ਕਿਉਂ ਪੁੱਟ ਰਹੇ ਹੋ?' (ਕਿਸ ਵਸਤੇ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟ ਰਹੇ ਹੋ)। ਇਹ ਖੁਦਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਕਬਰ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸੱਚ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੰਤ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ "ਛੇਤੀ ਹੀ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਓ।" ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ 'ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵੰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਸੀ।

ਆਦਰ ਸਾਹਿਤ

ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਡਾ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ

www.southasiaresearchcentre.in

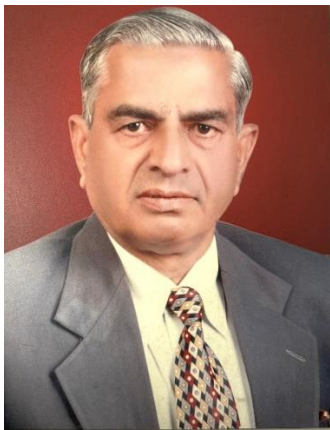
dr_subha@yahoo.com

ਟੈਲੀਫੋਨ-91-11-27853470®

ਆਗਾਮੀਮੁੱਦੇ

ਜੁਲਾਈ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-7

ਸਵਰਗੀ ਡਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਲਾਲ ਸੇਠੀ

ਡਾ: ਸੇਠੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1966 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ 1967 ਵਿੱਚ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਜਯਾਸੀ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਡਾਕਟਰੇਟ ਖੋਜ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਖੋਜ ਥੀਸਿਸ, 'ਜਯਾਸੀ ਕਾ ਕਾਵਿਆ ਸ਼ਿਲਪ' (1970 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ) ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਦਰਭੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ 250 ਤੋਂ ਘੱਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪੋਸਟ-ਡਾਕਟੋਰਲ ਖੋਜ ਕਾਰਜ, 'ਮਧਮਾਲਤੀ ਕਾ ਕਾਵਿਆ ਸੁੰਦਰਿਆ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਡਾ: ਸੇਠੀ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੋਸਟ

ਗੈਜ਼ਟੇਸ਼ਨ ਦੋਵਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਉਸਦੇ ਗੈਰ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਵਿਵਾਦਤ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯੂਐਸਐਸਆਰ ਅਤੇ ਡੀਪੀਆਰ ਕੋਰੀਆ ਦੀਆਂ ਸੈਨੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਪੀਕਰ ਵਜੋਂ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮੰਚਾਂ 'ਤੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਇਕ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਹਰ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ।

ਅਗਸਤ 2024 Vol-3 ਨੰ-8

ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੋਹਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੇਵਾਮੁਕਤ), ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਪੰਜਾਬ), ਭਾਰਤ ਹਨ। ਨਾਮਵਰ ਰਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ 110 ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ, ਲੇਖਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੀਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ ਦ ਮਿਡਲ ਕਲਾਸਜ਼ ਇਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬ (1849-1947) ਅਤੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ, ਰੂਰਲ ਡੈਬਟ ਐਂਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਪੀਜ਼ੈਂਟਰੀ (1849-1947) ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਮੋਨੋਗ੍ਰਾਫਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਡਾਕਟਰੇਟ ਥੀਸਿਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਆਫ ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸਿਜ਼ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਚੇਅਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਉਹ ਖੇਤਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਜਰਨਲ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਸੀ।

ਸਤੰਬਰ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-9

ਡਾ. ਰੇਬੀਨਾ ਯਾਸਮੀਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੀ ਇਸਲਾਮੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਦਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਜੋਂ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਡਾ: ਯਾਸਮੀਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਾਲ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਕਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਆਫ਼ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਪੀ.ਐੱਚ.ਡੀ.) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। HEC-ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੌਥੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ "ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ" ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਮਵਰ ਬਲੂਮਸਬਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਛਾਪ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਯਾਸਮੀਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਡਾਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮਾਂ 'ਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਰਤ ਅਤੇ ਸੂਝ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸੱਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਕਤੂਬਰ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-10

ਰਜ਼ਾ ਨਈਮ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖੋਜਕਾਰ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਨਾਟਕੀ ਪਾਠਕ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਲੀਡਜ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫੋਏਟਵਿਲੇ, ਯੂਐਸਏ ਵਿੱਚ ਅਰਕਨਸਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਮੱਧ ਪੂਰਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਮੱਧ ਪੂਰਬ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਿਸਰ, ਯਮਨ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦ ਵਾਇਰ ਅਤੇ ਆਉਟਲੁੱਕ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦ ਫਰਾਈਡੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਤੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਾਬੰਦੀਸ਼ੁਦਾ ਬੁੱਕਸ ਵੀਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਕਰਨ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਓਲੋਮੋਪੋਲੋ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜ ਸੰਸਕਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਨਾਟਕੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਖਨਊ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਫੈਸਟੀਵਲ (ਦੇਵੇਂ 2014 ਵਿੱਚ), ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਿਨੀਪੈਗ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਫੈਸਟੀਵਲ (ਕੈਨੇਡਾ, ਸਤੰਬਰ 2017), ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ TEDx (ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ TEDxLUMS, ਲਾਹੌਰ, ਅਪ੍ਰੈਲ 2018 ਵਿੱਚ) ਅਤੇ ਮਾਡਲ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ (ਸਭ ਤੋਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ LUMUN 17, ਲਾਹੌਰ, ਜਨਵਰੀ 2021 ਵਿੱਚ) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਕਾਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ। ਉਹ ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਕਾਰੀ 2013-2014 ਚਾਰਲਸ ਵੈਲੇਸ ਟਰੱਸਟ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਾਬੰਦੀਸ਼ੁਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਲੇਖਕ ਸਆਦਤ ਹਸਨ ਮੰਟੋ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਕੰਮ ਲਈ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਉਦਘਾਟਨੀ 2017 ਜਵਾਦ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਇਨਾਮ ਲਈ ਉਪ ਜੇਤੂ/ਫਾਇਨਲਿਸਟ ਹੈ। ਉਰਦੂ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ (ਭਾਰਤ) ਲਈ, ਅਬਦੁੱਲਾ ਹੁਸੈਨ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਹਾਰ' (ਬਸੰਤ) ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਲਈ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲੇਖਕ ਸੰਘ (ਅੰਜੁਮਨ ਤਰਾਕੀ ਪਾਸੰਦ ਮੁਸੰਨਫੀਨ) ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਵੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, 2021 ਵਿੱਚ (ਕਵੀ ਦੀ 100ਵੀਂ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ)।

ਨਵੰਬਰ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-11

ਪ੍ਰੋ. ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਦੇਵੇਸ਼ਵਰ, ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ); ਐਮ.ਐੱਡ., ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ., ਐਮਰੀਟਸ ਫੈਲੋ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2017-2019 ਗੈਸਟ ਐਡੀਟਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦਸੰਬਰ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-12

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ: ਰੌਣਕੀ ਰਾਮ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਗੇ

ਅਪੀਲ:

ਅਸੀਂ ਸਲਾਹੀਅਤ ਦਾ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਅੰਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਸਹਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

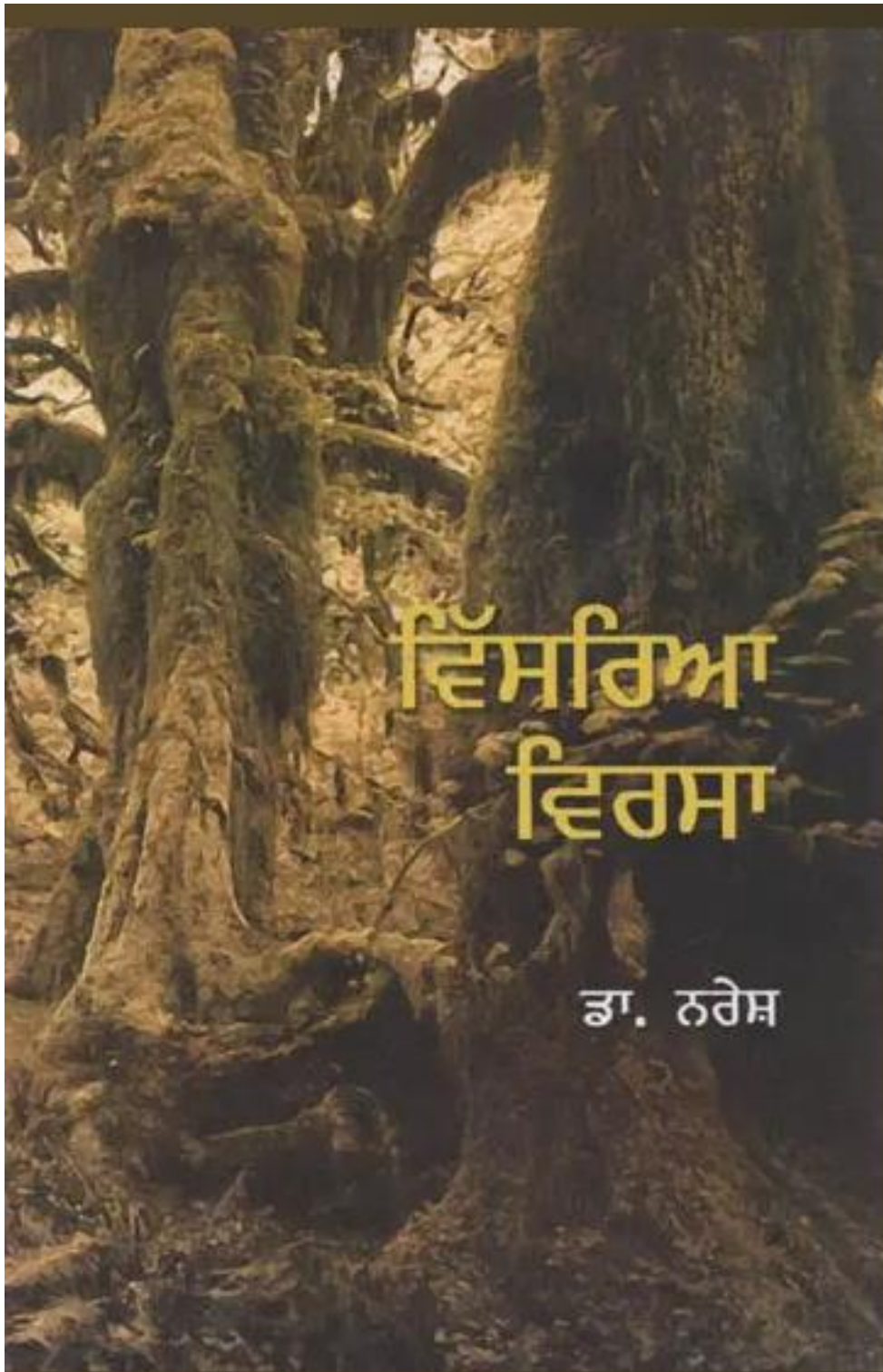
ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਅਪੀਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਈਮੇਲ 'ਤੇ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਣ:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰਸਾ:

ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ:

HISTORY OF INDIGENOUS EDUCATION IN THE PANJAB

G. W. LEITNER

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ:

15 ਅਗਸਤ, 1947. ਸਰਗੋਧਾ (ਪੰਜਾਬ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਰੀ, ਕਠੋਰ ਵਰਖਾ। ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਮੀਂਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੂਲੀ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਬੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਹੇਠ ਜਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਫੜ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਹਰੇ ਡਰ ਨਾਲ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ - ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਰਦੇਸੀ ਸੀ। ਸਰਗੋਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ; ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬੱਸ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀੜ ਨੇ ਬੱਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਬੱਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਧਰ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਮਲਿਕ ਗਜ਼ਨਫਰ ਅਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਨਾਲ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਦੇੜਨ ਲਈ ਹਵਾ 'ਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਬੱਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਸੀ, ਅਵਾਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਸਥਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਚਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਕੰਧ ਘੜੀ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।

(ਸਰੋਤ: ਖਾਲਸਾ)

ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ:

1. ਅਬਦੂਮਾੱਨਾ
2. ਅਲਾਹੁਣੀ
3. ਅੰਤਾ
4. ਅਸਤਕ
5. ਬਡਹੰਸ
6. ਗੌਣ
7. ਗੱਗੀ
8. ਠੁਮਰੀ
9. ਵਿਹਾਰਾ
10. ਉਪਾਧੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਗਦੇ ਧੰਦੇ ਬੋਲ:

ਸ਼ਬਦ	ਪ੍ਰਸਿੱਧ	ਠੋਕਰ/ਡਿੱਗਣਾ
ਚੇਰਸ	ਸਮੂਹ ਗਨ	ਉਪਜ
ਸਿਗਨਲ	ਅਵਾਜ਼ੈ ਬਾਤੀ	ਈਸ਼ਾਰਾ
ਸੂਚਕ	ਸੁਚੰਕਾ	ਈਸ਼ਰੀਆ
ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਧਾਤੂ ਦਾ ਘੜਾ	ਪਾਟਿਲਾ	ਤੰਬੀਆ/ ਦੇਗਚਾ
ਸਲਵਾਰ	ਸਲਵਾਰ	ਸੁਥਾਨ
ਕਮੀਜ਼	ਕਮੀਜ਼	ਕਮੀਜ਼
ਚੌੜੀ ਲੱਤ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਟਰਾਊਜ਼ਰ	ਨਿੱਕਰ	ਤੰਬਚੀ
ਜੇਬ	ਖਿੱਸਾ	ਬੇੜਾ/ ਘੋਜਾ/ ਗੁਹਜਾ
ਪਿਕ ਜੇਬ	ਜਬ ਕਟੜਾ	ਗਠ ਕਟੜਾ
ਇਤਿਹਾਸ	ਇਤਿਹਾਸ	ਤਾਰੀਖੀ/ਤਾਬਰਿਖ
ਨੀਂਦ	ਨੀਂਦਰ	ਠੋਈਨਕਾ

ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਲੋਕ: ਕਵੀ ਰਜ਼ਾ ਮਹਿਦੀ ਅਲੀ ਖਾਨ

ਰਾਜਾ ਮੇਹਦੀ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ 23 ਸਤੰਬਰ 1915 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰਮਾਬਾਦ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ ਮੇਹਦੀ ਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹੁਬੀਆ ਖਾਨਮ ਜੋ ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸਲਾਮੀਆ ਕਾਲਜ (ਲਾਹੌਰ) ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ, ਮੇਹਦੀ ਅਲੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਫੂਲ ਅਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ-ਏ-ਨਿਸਵਾਨ ਉਰਦੂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਸਟਾਫ਼ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ 1942 ਵਿੱਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਸਆਦਤ ਹਸਨ ਮੰਟੋ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮੰਟੋ, ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਸੀ, ਨੇ ਫਿਲਮ ਅਭਿਨੇਤਾ ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਮੇਹਦੀ ਅਲੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਥ ਦਿਨ (1946) ਨਾਮ ਦੀ ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਡਾਇਲਾਗ ਲਿਖੇ ਬਲਕਿ ਅਦਾਕਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਫਿਲਮਿਸਤਾਨ ਸਟੂਡੀਓ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਸ਼ਸ਼ਧਰ ਮੁਖਰਜੀ ਨੇ ਮੇਹਦੀ ਅਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਿਲਮ ਦੇ ਭਾਈ (1947) ਲਈ ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਲਮ ਦੇ ਗੀਤ "ਮੇਰਾ ਸੁੰਦਰ ਸਪਨਾ ਬੀਟ ਗਿਆ" ਅਤੇ "ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ" ਤੁਰੰਤ ਹਿੱਟ ਹੋ ਗਏ।

1947 ਵਿੱਚ ਮੇਹਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਤਾਹਿਰਾ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਇਸ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਆਏ ਹਨ। 1948 ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਫਿਲਮ ਸ਼ਹੀਦ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਉਸਦੇ ਗੀਤ "ਵਤਨ ਕੀ ਰਾਹ ਮੈਂ" ਅਤੇ "ਟੋਡੀ ਟੋਡੀ ਬਚੇ" ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ।

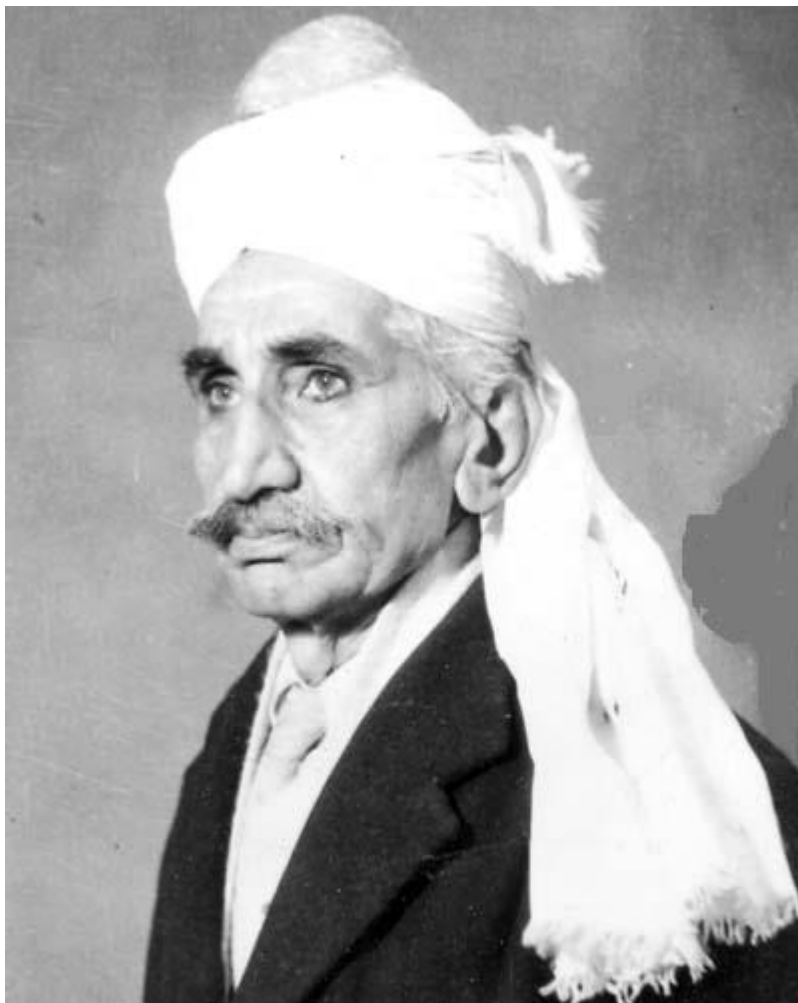
ਉਸਨੇ ਸਚਿਨ ਦੇਵ ਬਰਮਨ, ਇਕਬਾਲ ਕੁਰੈਸ਼ੀ, ਬਾਬੁਲ, ਐਸ. ਮਹਿੰਦਰ, ਚਿਕ ਚਾਕਲੇਟ, ਅਤੇ ਰੋਨੋ ਮੁਖਰਜੀ ਸਮੇਤ ਸੰਗੀਤ ਕੰਪੋਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਸੀ. ਰਾਮਚੰਦਰ, ਦੱਤਾ ਨਾਇਕ ("ਸਾਰੇ ਜਹਾਂ ਸੇ ਅੱਛਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹਮਾਰਾ"), ਓ.ਪੀ. ਨਈਅਰ ("ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਕਾ ਰਹੀ ਹੂੰ") ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀਕਾਂਤ ਪਿਆਰੇਲਾਲ ("ਜਾਲ", "ਅਨੀਤਾ") ਲਈ ਗੀਤ ਵੀ ਲਿਖੇ।

ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨੇ ਵਲੋਂ ਕਿ ਯਹ ਅਨਜਮ ਹੋਤ ਹੈ
ਟੱਪਣ ਅਨ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਮੇ ਤੇ ਸਬ। ਹ-ਓ-ਸ਼ਮ ਹੋਤ ਹੈ
ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੇ ਲੀਏ ਦੁਨਿਯ ਮੇ ਦੇ ਦਿਲ ਮਿਲ ਨਹ ਸਕਤੇ
ਨਜ਼ਰ ਮਿਲਣ ਜੁੜ। ਕਿ ਹ ਇਕ ਪੈਹਮ ਹੋਤ ਹੈ
ਨਾ ਦਿਲ ਮੇਂ ਚੈਨ ਹੈ ਹਮ ਕੋ ਨਾ ਰਟੋ ਕੋ ਕਰੜ ਆ। ਏ
ਬਾਤ ਦੇ ਕੋ ਦੁਨਿਯ ਮੇ ਕਹਿ arām ਹੋਤ ਹੈ
ਮੀਰ ਬਾਰਬਦਿਯ ਭ ਦੇਖ ਲਿਈ ਟੂਮ ਨੇ ਜਾਹ ਵਾਲੋਂ
ਜੇ ਕਰਤ ਹੈ ਮੁਹੱਬਤ ਵੇ ਯੂ ਹ ਨਕਮ ਹੋਤ ਹੈ

29 ਜੁਲਾਈ 1966 ਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਤਾਹਿਰਾ ਬੇਅੱਲਾਦ ਰਹੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹਾਸੇਹੀਣਾ ਪੱਖ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ: ਕਵੀ ਤਿਰਲੋਕ ਚੰਦ ਮਹਿਰੂਮ

ਮਹਿਰੂਮ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਜੁਲਾਈ 1887 ਨੂੰ ਮੌਸਾ ਨੂਰ ਜ਼ਮਾਨ ਸ਼ਾਹ (ਮੀਆਂਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ, ਪੰਜਾਬ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 20-25 ਘਰਾਂ ਸਨ, ਸਿੰਧੂ ਨਦੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖੇਤ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਈਸਾਖੇਲ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਇਆ।

ਸਿੱਖਿਆ[ਸੋਧੋ]

6/7 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਰਨਾਕੂਲਰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਟਾਪ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ 5ਵੇਂ ਅਤੇ 8ਵੇਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ 1907 ਵਿੱਚ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਡਾਇਮੰਡ ਜੁਬਲੀ ਸਕੂਲ, ਬੰਨੂ (ਇਸੇਖੇਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ) ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਸੈਂਟਰਲ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੀ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਮਹਿਰੂਮ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਿਸ਼ਰਣ ਉਸਦੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਧੀ ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ (ਮੁਸਲਿਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ) ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ, ਸਸਕਾਰ (ਹਿੰਦੂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ) ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ "ਮਨੁੱਖ" ਨੂੰ "ਆਪਣੇ ਧਰਮ" ਉੱਤੇ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਉਸਦੇ ਪਾਲਕ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ, ਅਤੇ ਦਸਵੀਨ (ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 10ਵੇਂ ਦਿਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਸਮ) ਵਿੱਚ ਵੇਦ ਅਤੇ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ (ਹਿੰਦੂ), ਕੁਰਾਨ (ਮੁਸਲਿਮ) ਦੇ ਪਾਠ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਸਿੱਖ)।

ਮਹਿਰੂਮ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਕੁਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਾਂਗ, ਉਸਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਲਾਮਾ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੋਸਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅੱਲਾਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਹਿਰੂਮ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਕੁਦਰਤੀ ਝੁਕਾਅ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। 1901 ਵਿੱਚ,

ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਲਿਖੀ। ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਅਤੇ ਮਖਜ਼ਾਨ ਵਰਗੇ ਵੱਕਾਰੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ। ਮਹਿਰੂਮ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹ ਸਰੂਰ ਜਹਾਨਾਬਾਦੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਮੋਹਨ ਚੱਕਬਸਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੰਜ-ਏ-ਮਾਨੀ, ਰੁਬਾਇਤ, ਕਾਰਵਾਂ-ਏ-ਵਤਨ, ਨਾਰੰਗ-ਏ-ਮਾਨੀ, ਬਚਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ, ਅਤੇ ਬਹਾਰ-ਏ-ਤਿਫਲੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 6 ਜਨਵਰੀ 1966 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਇਸ ਕਿ ਗਿਲਾ ਨਹ ਕਿ ਦੁ ਬੀ-ਅਸਰ ਗਾ।

ਇਕ ਆਹ ਕਿ ਠ ਵੇ ਭ ਕਹਿ ਜ ਕੇ ਮਾਰ ਗਾ।

ਆਈ ਹਮ-ਨਫ਼ਸ ਨਾ ਪਛ ਜਾਵਣ ਕਿ ਮਜਰ

ਮੌਜ-ਏ-ਨਾਸਮ ਠ ਏਧਰ ਆ। ਉੱਧਰ ਗਾ।

ਦਮ-ਏ-ਹਾਮ-ਏ-ਹੇਤ ਮੇ ਉਲਝ ਗਾ। ਉਮਿਈਦ

ਹਮ ਯੇ ਸਮਝ ਰਹੇ ਥੇ ਕਿ ਏਹਸਨ ਕਰ ਗਾ।

ਇਸ ਜ਼ਿਨਦਾਗ ਸੇ ਹਮ ਕੇ ਨਾ ਦੁਨਿਯ ਮਿਲ ਨਾ ਦਿਈ

ਤਾਕਦਰ ਕਿ ਮੁਸ਼ਹਿਦਾ ਕਰਤੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਾ।

ਅਨਜਮ-ਏ-ਫ਼ਸਲ-ਏ-ਗੁੱਲ ਪੈ ਨਜ਼ਰ ਠ ਵਗਾੜਨਾ ਕਯਉਊ

ਗੁਲਸ਼ਨ ਸੇ ਆਹ ਭਰ ਕੇ ਨਾਸਮ-ਏ-ਸਹਾਰ ਗਾ।

ਬੱਸ ਇਤਨ ਹੋਸ਼ ਠ ਮੁਝੇ ਰੋਜ਼-ਏ-ਵਿੱਢ-ਏ-ਦੋਸਤ

ਵਰਨਾ ਠ ਨਜ਼ਰ ਮੇ ਜਾਹ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਗਾ।

ਹਰ ਮੈਝ-ਏ-ਬ-ਏ-ਸਿੰਧ ਹੂ ਵਕਫ਼-ਏ-ਪੇਚ-ਓ-ਤਬ

' ਮਹਰਮ'ਜਬ ਵਤਨ ਮੇ ਹਮਰ ਕਹਓਬਓਗਾ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਿਵਾਰ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ

ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ

ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ (1848-1898) ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਬੈਂਕਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਉਪਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕੁਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ 1881 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 1894 ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਪੰਜਾਬ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੈਂਕ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਚੇਅਰਮੈਨ ਰਹੇ।[2][3] ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਟਰੱਸਟ ਨੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਕਈ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਿਤਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਪੌਲੀਮੈਥ: ਵਿਗਿਆਨੀ, ਖੋਜੀ, ਆਰਕੀਟੈਕਟ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਮਕੈਨਿਕ, ਲੇਖਕ, ਯੋਧਾ, ਅਤੇ ਰਾਜਨੇਤਾ ਟਾਈਟਲ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਟਰ (ਨਾਜ਼ਿਮ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ (ਨਾਜ਼ਿਮ) ਕਾਂਗੜਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਅੱਜ ਦੇ ਵਾਰਾਂਸੀ ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ("ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ") ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਅਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਦੌਲਤ ਕਮਾਈ। ਉਹ ਇੰਡੀਅਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਇਸ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਸਧਾਰਨ ਬ੍ਰਹਮੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਟਰੱਸਟੀ ਸਨ।

ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਬੈਂਕ, ਪੰਜਾਬ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੈਂਕ ਦੇ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਡਾਇਰੈਕਟਰਜ਼ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਨ। ਬੈਂਕ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 23 ਮਈ 1894 ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ (ਇਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਾਮ 6:30 ਵਜੇ ਹੋਈ ਸੀ)। 27 ਮਈ 1894 ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੇਅਰਮੈਨ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਬੋਰਡ ਦਾ ਸਕੱਤਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਥੰਮ੍ਹ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਰਗੇ ਸਾਰੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਲਜਾਂ ਸਮੇਤ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਸਿੱਖ ਰਈਸ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ 1849 ਵਿੱਚ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਵਾਰਡਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟਿਊਟਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਜੋ 1854 ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ।

ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪੱਛਮੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਦੋ ਸੰਸਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ, ਇੱਕ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪੱਛਮੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਈ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਇਕਾਂਤ ਅਨੁਭਵ, ਪੜ੍ਹਨ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਚੱਕਰ, ਜੋ ਕਿ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਪੱਛਮੀ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਰ.ਏ.ਆਈ.ਐਸ., ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਉੱਦਮੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਸਪਾਂਸਰ ਵਜੋਂ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਅਤੇ

ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ * ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਉਸਨੇ "... ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਹਰ [ਬਣ], ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਖਰਚ ਕੀਤੀ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਿੱਤੀ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਮਾਨਨਿਵਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਵਿਕ ਸੰਮੇਲਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ..." ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਇੱਕ ਆਮ ਰਈਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਧਾਰ, ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੰਦੂ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਸਮਾਜ, ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਬ੍ਰਹਮੇਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਖਾ, ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਖਾ, ਅਤੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਖਾ। ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪੰਜਵੇਂ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੀ। ਇੱਕ ਨੂੰ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਸਬੰਧ ਲੱਭਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਚੌਦਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੂਰਵਜ ਮਾਧੋ ਸੀ, ਜੋ ਗਿੱਲ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਟ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਸ਼ੇਰ-ਗਿੱਲ ਕਬੀਲਾ ਹੈ।[4][5] ਉਸਨੇ ਮਾਧੋ-ਜੇਠਾ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ੀਠਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ। [6][7] ਲੇਪਲ ਐੱਚ. ਗਿਰਫਿਨ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਚੀਫ਼ਸ (1865) ਵਿੱਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਰਾਣਾ ਧਰ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ੇਰ-ਗਿੱਲ (ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਬਾਨੀ) ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।

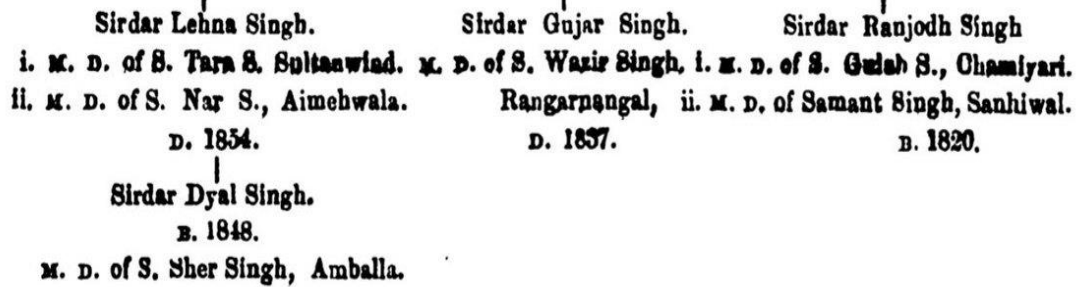
NODK SINGH.

D. 1788.

Sirdar Desa Singh.

M. D. of Karam Singh Hanjrah.

D. 1832.

ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ: ਮੀਆਂਵਾਲੀ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਚਰੰਗ ਅਚਾਰ ਮੁਰਲੀਧਰ ਢੀਂਗਰਾ

ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਚਰੰਗਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰਾ. ਲਿਮਿਟੇਡ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਲੂਰਕੋਟ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੀਆਂਵਾਲੀ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਰਲੀਧਰ ਢੀਂਗਰਾ ਨੇ "ਪਚਰੰਗਾ" ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਸਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੀ ਆਸਾ ਨੰਦ ਢੀਂਗਰਾ ਸੀ ਜੋ 1943 ਵਿੱਚ ਪਾਣੀਪਤ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੇਸ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ, ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਅਚਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵਧੀਆ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਰਜਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਢੀਂਗਰਾ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ।

1925 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਉੱਦਮ ਵਜੋਂ, ਢੀਂਗਰਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਵਧੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਸੈਂਟਰਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਚਰੰਗਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਰਲੀ ਧਰ ਢੀਂਗਰਾ ਦੇ ਵਡਮੁੱਲੇ ਯਤਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਢੀਂਗਰਾ ਨੇ 1947 ਵਿੱਚ 1947 ਵਿੱਚ ਪਚਰੰਗਾ '5' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ ਮੁਰਲੀ ਧਰ ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਸਲੀ ਫਰਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਪੇਤਰੇ ਸ਼੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਢੀਂਗਰਾ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਪਚਰੰਗਾ ਹੈ। 1996 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ, ਪਚਰੰਗਾ ਬੈਨਰ ਹੇਠ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੈਂਟਰਾਂ ਮੁਰਲੀਵਾਲਾ ਫੂਡਜ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਫਰਮ ਨੇ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸਾਧਾਰਨ ਅੰਬ ਦੇ ਅਚਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕੰਪਨੀ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਆਦੀ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲਿਤ ਅਚਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਕਸਡ ਅਚਾਰ, ਚੂਨੇ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਮਿਰਚ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਅੰਬ-ਚੂਨਾ-ਮਿਰਚ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਸ਼ਲਗਮ-ਗੋਭੀ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਆਂਵਲਾ ਅਚਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। , ਦੇਹੂ ਅਚਾਰ, ਨਿੰਬੂ-ਅਦਰਕ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਚੂਨੇ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਅਚਾਰ, ਟੈਂਟੀ-ਦੇਹਲਾ ਅਚਾਰ, ਸਟੱਫਡ ਲਾਲ ਮਿਰਚ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਗਲਗਲ ਅਚਾਰ, ਲਸਣ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਗਾਜਰ ਦਾ ਅਚਾਰ, ਲਸੌਂਦਾ ਅਚਾਰ, ਲੋਟਸ ਸਟੈਮ ਅਚਾਰ, ਕਰੋਂਦਾ ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਕਰੇਲਾ ਅਚਾਰ। ਅਚਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੰਪਨੀ ਸੇਬ, ਸੰਤਰਾ, ਆੜੂ, ਖੁਰਮਾਨੀ ਅਤੇ ਅਦਰਕ ਵਰਗੇ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਚੰਗੀ ਕੁਆਲਿਟੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁਰੱਬਾ ਵੀ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਮਸਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸੁਆਦਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸਾਸੀ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉੱਚ-ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਗੁਲਕੰਦ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮੰਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਫਾਰਮ-ਤਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਇਹ ਨੇੜਲੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਬੈਚ ਲਈ ਗੁਣਵੱਤਾ-ਜਾਂਚ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਖਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸਵੱਛ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ. ਮਾਹਰ ਹੱਥ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਢੰਗ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਬ੍ਰਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਉਤਪਾਦ ਆਯੁਰਵੇਦ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਸਿਹਤ ਲਾਭਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖਜ਼ਾਨਾ ਪੁਰਾ ਲੇਖ ਦਸਤਾਵੇਜ਼:

INDIA. ~~P. P. (a)~~ - ^{Jellison} ^{Det. 1945}
D/1 P.M.
A brief survey of the work done by the
British in India; progress towards Dominion status; and
difficulties in ensuring freedom from external oppression and internal
THE WAR OFFICE. GENERAL STAFF.

6 Communal Differences

"Divide and rule" principle to maintain the
British Raj, not borne out by those with
practical experience of difficulties to which admin.
is exposed by the recurrent disturbances.

To accuse British of fomenting communal disturbances
is to speak in ignorance or in malice.

The advent of despotic forms of gov. has placed
a premium upon political agitation.

Consequently neither Hindus nor Muslims are willing
to lose any opportunity of demonstrating importance of
their communities, leaders of both sides, appealing to their
co-religionists, e.g. Hindu Mahasabha & Muslim Khalyat
Committee, continually conducting propaganda against one another.
Ingrates - poses, place influence.

Communities draw apart, feelings rise high & some
small incident precipitates a crisis

Apart from periodic waves of fanaticism sweeping
over one community or the other, friction arises frequently
in the economic sphere.

Whatever criticisms of B. rule this is clear:-
British rule, alone among the many dominions India
has known in her tragic history, has placed the
country on the road which leads to national
independence and to national self-government.

ਪ੍ਰਤੀਲਿਪੀ

ਭਾਰਤ ਅਕਤੂਬਰ 1945

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਸਰਵੇਖਣ; ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਤਰੱਕੀ; ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਗਾੜ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ

ਜੰਗੀ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਟਾਫ਼

ਫਿਰਕੂ ਮਤਭੇਦ

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ "ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ" ਸਿਧਾਂਤ, ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੜਬੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਉਣਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਜਾਂ ਬਦਨਾਮੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ. ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਅੰਦੋਲਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੌਕਾ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਦੇਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਆਪਣੇ ਸਹਿ-ਧਰਮ (ਅਣਜਾਇਜ਼) ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਸਭਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਖਿਲਾਫਤ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਨਾਮ- ਸ਼ਕਤੀ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।

ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

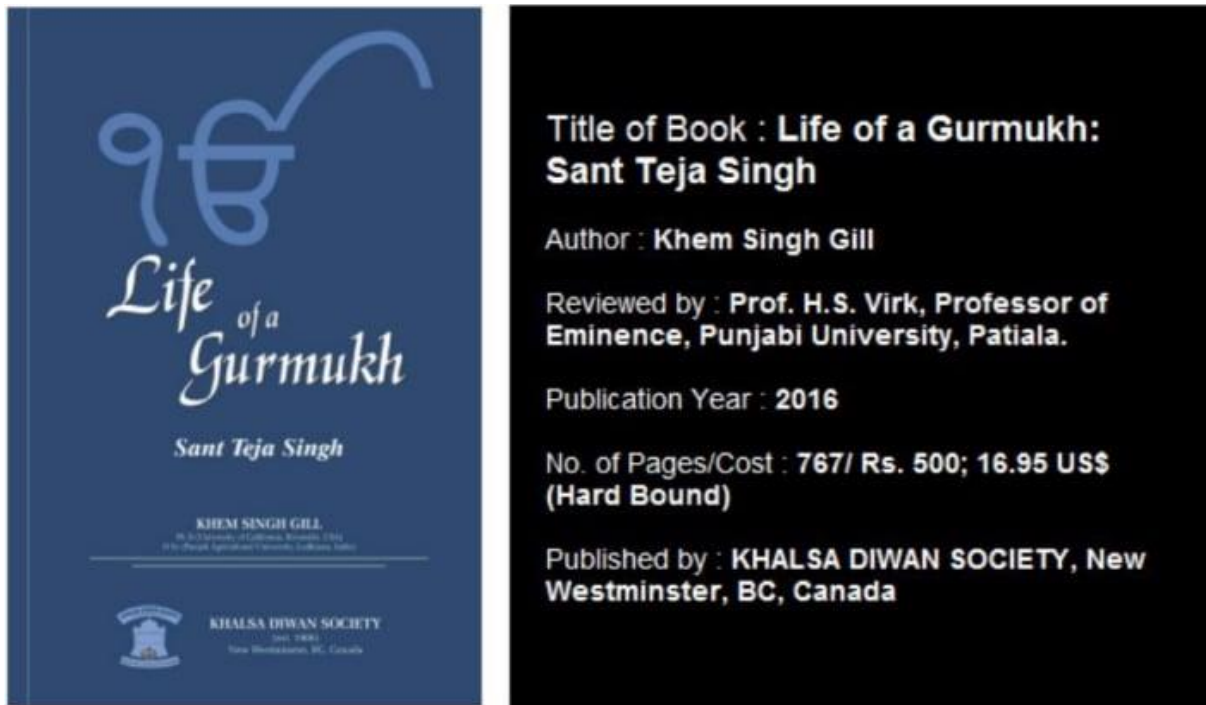
ਜੋ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਬੀ.ਆਰ. ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ:

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ, ਭਾਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖਦਾਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਹ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕਸਮੀਖਿਆ: "ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਜੀਵਨ: ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ"

ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਪੁਰਾਲੇਖ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਖੋਦਣ ਲਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਖੋਜ।

ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੁਆਰਾ

ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿੱਚ 1906 ਵਿੱਚ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੰਤ ਵਿਦਵਾਨ, ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਲੇਖਕ, ਡਾ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ 59 ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਖਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: "ਮੈਨੂੰ 1949 ਤੋਂ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਬੀ.ਐਸ.ਸੀ. (ਖੇਤੀਬਾੜੀ) ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਚ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ, ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰ ਸਿੱਖ, ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ

ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣਾ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਂਝ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਉੱਚ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਗੁਰਮੁਖ ਦੂਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। 767 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਜਿਲਦ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਮੀਖਿਆ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਖੰਡ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ।

ਅਧਿਆਇ 1 "ਪਰਮੇਸੁਰ ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ" ਇੱਕ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (SGGS) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਿੱਖੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ SGGS ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ, ਲੇਖਕ ਆਪਣਾ ਥੀਸਿਸ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ: ਗੁਰਮੁਖ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਸ ਵਾਲੀਅਮ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ। ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹਨ (ਪੰਨਾ 96-106), ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰਮੰਤਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। SGGS ਦੀ ਇੱਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰਮੰਤਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਸਗੋਂ SGGS ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। SGGS ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦੇ ਭੱਟ ਲੇਖਕ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 17 ਮਾਰਚ 1877 ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਕੰਮੋਕੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਬੁਲਾਵਾਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜੇ ਇੱਕ ਮਾਸੂਮ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਸਨ ਜੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦੁਖਦਾਈ ਸਾਬਤ

ਹੋਈ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਮ.ਏ ਅਤੇ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 1901 ਵਿੱਚ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਨੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸਿੰਗ ਵਕੀਲ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਕੀਤਾ; ਫਿਰ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਂਬਰ ਝੀਲ ਵਿਖੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਲੂਣ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਹਿਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। 1904 ਵਿੱਚ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਕਿੱਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋੜ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਬਾਣੀ ਦੀ ਚੁੰਬਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ (ਨਾਸਤਿਕ) ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਖੋਜੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਅਨੰਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੰਤ, ਮਸਤੂਆਣਾ ਦੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਯਾਤਰਾ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ; ਇਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਉਦੋਂ ਸੱਚ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੇਵਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ 6 ਅਗਸਤ 1906 ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਡੀ.ਐਸ.ਸੀ. ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਡਿਗਰੀ. 2 ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਕੈਂਬਰਿਜ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ। ਮਿਸਟਰ ਜੈਕਸਨ, ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਾਊਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਉਸਤਾਦ ਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਾਲੇ ਗਾਊਨ ਅਤੇ ਕੈਪ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਕਲਟੀ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਡਰੈੱਸ ਕੋਡ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਇੰਸ ਟ੍ਰਿਪੋਜ਼ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਸਨੇ 1908 ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਈਲਜ਼, ਲੰਡਨ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਯੂਕੇ (ਅਤੇ ਯੂਰਪ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੈਫਰਡਜ਼ ਬੁਸ਼, ਪੱਛਮੀ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 6 ਵਿੱਚੋਂ 5 ਵਾਰ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ; ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ ਵਿਖੇ ਟ੍ਰਿਪੋਸ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਹ 5 ਜੁਲਾਈ, 1908 ਨੂੰ ਟੀਚਰਜ਼ ਕਾਲਜ, ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿਖੇ ਪੀ.ਜੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ ਅਤੇ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਆਖਰਕਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਹਾਰਵਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਯੂਐਸਏ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1911 ਵਿੱਚ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ? ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਨਾਕਾਮੀ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਦੇਣ ਦਾ

ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੌਰਾਨ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਮੂੰਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ, ਉਹ ਇੱਕ ਕੰਗਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਸਿਰਫ 5 ਸੈਂਟ ਬਚੇ ਸਨ! ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨਿਹਚਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਬਚਾਅ ਦੂਰ ਦੂਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉੱਚੀਆਂ ਟਿਊਸ਼ਨ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ, ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 4 ਜੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ।

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਧੀਆ ਬੁਲਾਰੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1908 ਨੂੰ ਵੈਨਕੂਵਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਠਹਿਰਾਅ ਦੌਰਾਨ ਲੇਅਰ ਮਿਡਲੈਂਡ ਅਤੇ ਪੋਰਟ ਮੂਡੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ PR (ਸਥਾਈ ਨਿਵਾਸ) ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬੰਦ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਭਾਰਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਸਾਮਰਾਜੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਖ ਦਾ ਦਰਦ ਬਣ ਗਿਆ; ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ ਅਤੇ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣਾ ਸੀ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੋਂਡਰਾਸ ਵਿੱਚ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਅਨਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਤਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ:

ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਲਈ ਅਸੀਂ ਲੜਦੇ ਹਾਂ,

ਪੂਰਬੀ ਪਕੜ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ

ਅਸੀਂ ਸਮਰਪਣ ਕਰਾਂਗੇ, ਨਹੀਂ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ।

ਸਾਡਾ ਪਹਿਰਾਵਾ "ਰੱਬ ਬਚਾਓ ਰਾਜਾ" ਹੈ,

ਚਿੱਟਾ ਕੈਨੇਡਾ ਸਦਾ ਲਈ।

ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ 17 ਜੁਲਾਈ, 1911 ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਾਰ ਭੇਜੀ। ਉਸਨੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਔਟਵਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ 4 ਮੈਂਬਰ ਸਨ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਆਗੂ, ਡਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਐਲ ਡਬਲਿਊ ਹਾਲ, ਇਕ ਮਿਸ਼ਨਰੀ, ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਫ਼ਦ ਨੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼-ਭਾਰਤੀ ਪਰਜਾ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ

ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਔਟਵਾ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ।

ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੇ ਮਿਸਟਰ ਕਰਾਫੋਰਡ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਦੀ ਜੈਕਸਨਵਿਲ ਗੋਲਡ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ 25% ਸ਼ੇਅਰ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਐਂਡ ਟਰੱਸਟ ਕੰਪਨੀ ਲਿਮਿਟੇਡ" ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਸੀ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਬੋਝ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਸਫਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਾਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਬੇਦਾਗ ਰਾਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 13 ਮਾਰਚ 1909 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਵੈਨਕੂਵਰ ਨੂੰ ਬੀ.ਸੀ., ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਸਮੂਹਾਂ ਲਈ ਵੀ ਮਨੋਬਲ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ ਇਸੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਯੂ.ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੈਨਕੂਵਰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ: "ਮੁਸੀਬਤ ਇੱਕ ਦਵਾਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ, ਜਿੱਥੇ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ (ਦੁਖ ਦਾਰੂ ਸੁਖ ਰੋਗ ਭਾ-ਇ-ਆ ਜਾ ਸੁਖ ਤਮ ਨ ਹੇ-

) ee)"। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਵੀ, ਓਲੀਵਰ ਗੋਲਡਸਮਿਥ, ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ "ਡੇਜ਼ਰਟਡ ਵਿਲੇਜ" ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਲਈ,

ਜਿੱਥੇ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਸੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਗਬਨ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਆਡਿਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੜਬੜੀ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਸੇਨੇ ਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਮਿਸਟਰ ਕ੍ਰਾਫੇਰਡ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਸਿੰਘ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 5-11 ਅਗਸਤ, 1910 ਨੂੰ ਹੋਈ ਬਰਲਿਨ ਕਾਂਗਰਸ ਆਫ ਫਰੀ ਕ੍ਰਿਸਚਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪੇਪਰ "ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਫਰੀ ਕ੍ਰਿਸਚਨਿਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ" ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਹਾਰਵਰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਹੋਲਟਵਿਲੇ ਫਾਰਮ ਦੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ (ਗਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ) ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਟਾਕਟਨ ਵਿਖੇ ਸਤੰਬਰ 1911 ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੈਸੀਫਿਕ ਕੋਸਟ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਸਟਾਕਟਨ 27 ਮਈ, 1912 ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸਟਾਕਟਨ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਰਚ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਚੌਂਕੀ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਸੀ। ਭਾਰਤ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, 6 ਅਕਤੂਬਰ, 1912 ਨੂੰ ਵਿਕਟੋਰੀਆ, ਬੀ.ਸੀ., ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਰਚ 1913 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਖੇ ਮੌਂਟ-ਈਗਲ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਪਾਨ, ਚੀਨ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਟਿਕਟ ਦੇ ਕੋਥੇ (ਜਾਪਾਨ) ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਟੁੱਟ ਸੀ। ਸ਼ੰਘਾਈ 'ਤੇ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, 35,000 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਲੂਸ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਚੀਨ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਸੁਆਗਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋਹਫੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ, ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਲਗਭਗ 7 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਮਸਤੂਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣ ਲਈ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਏ।

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਜੋਂ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਖ਼ਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾ ਰੁਟੀਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ 2 ਵਜੇ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ) ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ (ਸੇਵਾ) ਕਰਦਾ ਸੀ। 3 ਸਾਲ (1913-16) ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ

ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਸੁਧਾਰਕ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਭਸੰੜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਜੋਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਭਸੰੜ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਕੱਲਰ (ਡੇਰਾ ਖਾਲਸਾ) ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਮਾਸਟਰ (ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ (1917) ਦੇ ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ; ਮਸਤੂਆਣਾ (1918) ਵਿਖੇ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾ, ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (BHU) (1919) ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਟੀਚਰਜ਼ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਸਿੱਖ ਰਿਵੀਊ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਦਿਲਚਸਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀ.ਐਚ.ਯੂ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 24 ਦਸੰਬਰ, 1914 ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਬੀ.ਐਚ.ਯੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਾਸਟਰ ਨੇ 1920 ਵਿੱਚ ਮਸਤੂਆਣਾ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਚਲਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਲਈ ਦਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਸਮਰਪਣ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ 3 ਸਾਲ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਮੂਹ ਈਰਖਾ ਨੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ (1923) ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਜੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ 1926 ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਸਟਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦੌਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸਮਰਪਿਤ ਕਾਮਰੇਡ ਵਜੋਂ ਜੁੜੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉੱਨਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਰਿਆਦਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਚੀਮਾ (ਸੰਗਰੂਰ) ਅਤੇ ਤਪਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਕਨੌਹਾ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ)

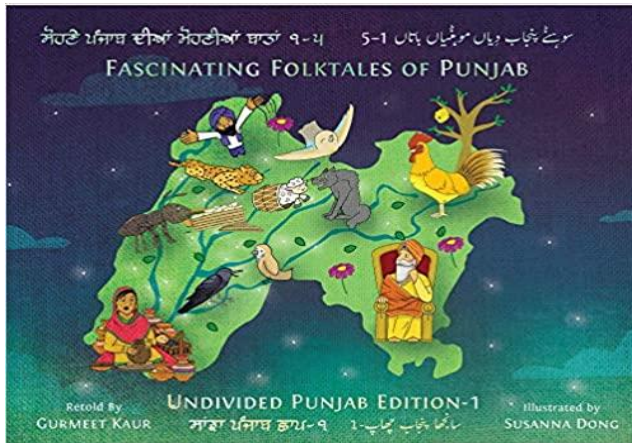
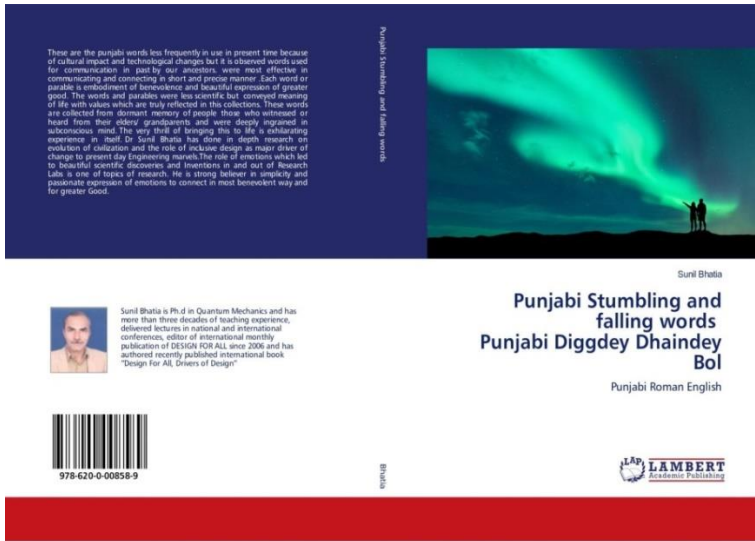
ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ। ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਬੀ ਅਫਰੀਕਾ, ਬਰਮਾ, ਥਾਈਲੈਂਡ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ, ਮਲਾਇਆ, ਜਾਪਾਨ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ 1960 ਵਿੱਚ ਬੜੂ ਸਾਹਿਬ (ਸੇਲਨ, HP) ਵਿਖੇ ਪਹਿਲਾ ਮਿੱਟੀ ਵਾਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਸ਼ਿਮਲਾ ਵਿਖੇ 1982 ਵਿੱਚ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਲਗੀਧਰ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਅਕੈਡਮੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। . ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਲ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਅਕੈਡਮੀਆਂ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਬਾਬਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਬੜੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ (ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿੱਸੇ ਅਛੂਤੇ ਛੱਡਣੇ ਪਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਤ-ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਭਾਰਤੀ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਸਮਾਜਕ ਵਿਹਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਸੀ। ਉਹ 1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਸੀਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਤ੍ਰਿਮ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਲਈ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਪੁਰਾਲੇਖ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਖੋਦਣ ਲਈ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੁਝ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਏ ਜਾ

ਸਕਦੇ ਹਨ: ਕੁਝ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹਵਾਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ (ਪੰਨਾ 37); ਫੁਟਨੋਟ (ਪੰਨੇ 71 ਅਤੇ 85) ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਸੋਧਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਪੰਨਾ 223); 1819 ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਿੱਖ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗਲਤ ਹੈ (ਪੰਨਾ 268); ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਬੁਨ (ਬੋਨ?) ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਪੰਨਾ 321), ਅਤੇ ਕੁਝ ਛੋਟੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ:

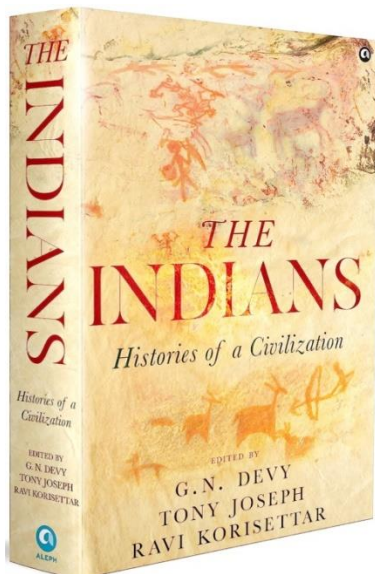
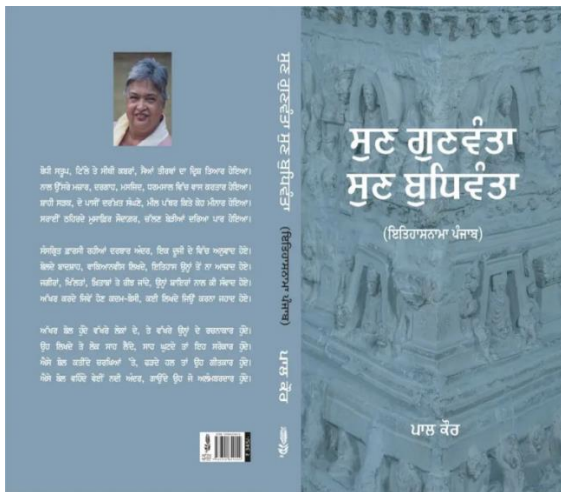
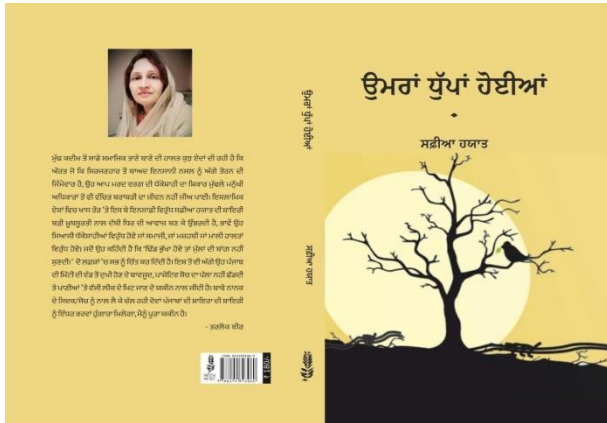

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚਿੱਤਰਿਤ ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਿਤ ਹਨ।

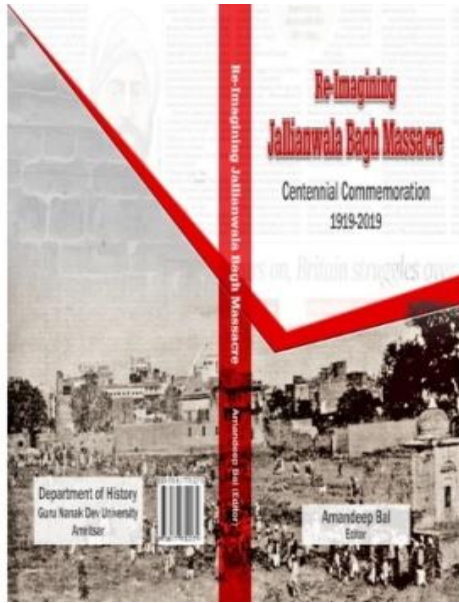
ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗੀਤਕਾਰੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹੈ। ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਲ-ਅਨੁਕੂਲ ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਟੇਬਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

94 ਪੰਨੇ | 11" x 8.5" | ਹਾਰਡਕਵਰ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ISBN: 978-0-9887101-8-4

ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕਾਪੀਆਂ ਖਰੀਦੋ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਬਚਾਓ। ਨੈੱਟ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਨਮੋਹਕ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇਖੋ।

Reviewed By: Professor G. Paul,
Department of History, Guru Nanak
Dev University, Amritsar. Director for
e-Book Journal (Digital Publishing) and
author of *A Sikh's Journey in Colonial
India: Place, Life and
Death of Dr. Sahib Singh*,
2015. For more of related
books, contact: pub@gnud.ac.in,
book@gnud.ac.in and
pub@gnud.ac.in.

The Jallianwala Bagh massacre of 1919 is
one of the darkest chapters in Indian
history. The massacre that followed the
killing on the part of the British
during the Jallianwala Bagh tragedy
against the support of the
British India. It is a tragedy for
the world. The Jallianwala Bagh massacre
is a dark chapter in the history of
India. The Jallianwala Bagh massacre
is a dark chapter in the history of
India. The Jallianwala Bagh massacre
is a dark chapter in the history of
India.

The present work is a tribute
to the nation of Jallianwala
Bagh and the British rule in India.
The historically researched
articles present divergent views
from multiple aspects. The editors
have collected the best and finest
writings on the Jallianwala
Bagh Massacre. The work is a
tribute to the nation of Jallianwala
Bagh and the British rule in India.
The historically researched
articles present divergent views
from multiple aspects. The editors
have collected the best and finest
writings on the Jallianwala
Bagh Massacre. The work is a
tribute to the nation of Jallianwala
Bagh and the British rule in India.

ਖ਼ਬਰਾਂ:

1.

ਸਲਹਾਇਤ PunjibLibrary.com ਤੋਂ ਮੁਫ਼ਤ ਡਾਊਨਲੋਡ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਜਨ ਅੰਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਅੱਪਲੋਡ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅੱਪਲੋਡ ਕਰਾਂਗੇ।

Salahiyat * ਸਲਾਹੀਯਤ
punjabilibrary.com

Salahiyat
punjabilibrary.com

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੇਜ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ:

ਡਿਜੀਟਲ ਨਿਊਜ਼ਲੈਟਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੇਣ ਲਈ

advertisement@southasia_researchcentre.in

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੇਜ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ

ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼:

ਨਵੇਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਜਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਜਾਂ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ/ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਬਾਰੇ/

ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ

nijun@southasiaresearchcentre

ਫੀਡਬੈਕ: ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਿਊਜ਼ਲੈਟਰ ਬਾਰੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ

Feedback@southasiaresearchcentre.in

ਆਗਾਮੀ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ:

Editor@southasiaresearchcentre.in

ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੇਜ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਨਿਗਰਾਨੀ: (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਦੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ)

ਪ੍ਰੋ: ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਫ ਐਮੀਨੈਂਸ (ਆਨਰੇਰੀ), ਐਸਜੀਜੀਐਸ ਵਰਲਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ। ਇੰਡੀਆ।

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ:

ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਭਾਟੀਆ ਫੈਕਲਟੀ ਮੈਂਬਰ,

ਏ/2/70 ਸੈਕਟਰ-18, ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089, ਭਾਰਤ

ਈ-ਮੇਲ: dr_subha@yahoo.com

ਸੰਪਾਦਕ: (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ)

ਸ਼੍ਰੀ ਐਲ.ਕੇ. ਦਾਸ

ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੇਂਦਰ, ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ (ਦਿੱਲੀ), ਭਾਰਤ,
ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਫੈਕਲਟੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀਕਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

lalitdas@dtu.ac.in

ਈ-ਮੇਲ: lalitdas@gmail.com

ਸਹਿ-ਸੰਪਾਦਕ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ)

ਰੌਣਕੀ ਰਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਚੇਅਰ ਪ੍ਰੋ

ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਭਾਰਤ)

ਈਮੇਲ: ronkir@pu.ac.in

ਈਮੇਲ: ronkiram@yahoo co, in

ਸੰਪਾਦਕ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)

ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਪੱਤਰਕਾਰ, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਕੁਨ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਭਾਰਤ

jaspal.sdh@gmail.com

ਐਸੋਸੀਏਟ ਐਡੀਟਰ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)

ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਡਾ.

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਰਤ

jitraminder75@gmail.com

ਸੰਪਾਦਕ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)

ਆਸਮਾ ਕਾਦਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋ

ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਐਂਡ ਕਲਚਰਲ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ

ਈਮੇਲ: 1aasmaqadri@gmail.com

ਐਸੋਸੀਏਟ ਐਡੀਟਰ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)

ਇਰਫਾਨ ਮਲਿਕ ਡਾ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਭਾਰਤ)

ਈਮੇਲ: irfanmalik941@gmail.com

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ

ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੁਰਬ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ-ਕੇਂਦਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜਨਰਲ ਸ.

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੈਂਬਰ

ਪ੍ਰੋ. ਡਾ. ਗੌਰਵ ਰਹੇਜਾ, ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਰੁੜਕੀ, ਇੰਡੀਆ ਈਮੇਲ:
gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in ,gr.iitroorkee@gmail.com

ਪ੍ਰੋ. ਡਾ. ਸੁਗੰਧ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਮੁੰਬਈ, ਭਾਰਤ, ਈਮੇਲ:
sugandh@iitb.ac.in

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਤਰਕਾਰ:

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨੇਮਿਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ,

ਮੁੰਬਈ, ਭਾਰਤ, Nemisha90@gmail.com

ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਪਤਾ:

ਏ/2/70 ਸੈਕਟਰ-18 ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089, ਭਾਰਤ

ਇਸ ਜਰਨਲ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਉਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਅਤੇ ਰਸੀਦ ਦੀ ਸਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ ਰਿਸਰਚ ਸੈਂਟਰ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਏ/2/70 ਸੈਕਟਰ-18 ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089
(ਇੰਡੀਆ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਮ ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਭਾਟੀਆ, ਐਡਰੈੱਸ ਏ/2/70 ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਲਾਭ
ਲਈ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਮੁਫਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਕਟਰ-18 ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089 ਟੈਲੀਫੋਨ: +91-
11-27853470®, 011-45793470®, ਈ-ਮੇਲ: dr_subha@yahoo.com

ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਫਤ ਹੈ .ਅਸੀਂ ਯੋਗਦਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਆਈਟਮਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ
ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ .

ਬੇਦਾਅਵਾ: ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਲਾਹੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਪੁਰਾਣੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਨੇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ
ਹਨ, ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਹਨ।

ਵੈੱਬਸਾਈਟ: www.southasiaresearchcentre.in

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ

dr_subha@yahoo.com

